

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

POLITIKOS IR MEDIJŲ MAGISTRO PROGRAMA

MIGLĖ GIRDAUSKAITĖ

II kurso studentė

**VILNIAUS ISTORIJOS REPREZENTACIJA LIETUVOS
ISTORIJOS VADOVĖLIUOSE**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas: dr. doc. J. Dementavičius

Vilnius, 2019

BAKALAURO/MAGISTRO DARBO PRIEŠLAPIS

Bakalauro/magistro darbo vadovo/ės išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....

.....

(data)

.....

(parašas)

(v., pavardė)

Bakalauro/magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....

.....

(data)

sekretoriaus/ės parašas)

(Gynimo komisijos

Bakalauro/magistro darbo recenzentas/ė:

.....

(v., pavardė)

Bakalauro/magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Girdauskaitė M. Vilniaus istorijos reprezentacija Lietuvos istorijos vadovėliuose: Politikos ir medijų specialybės, magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas J. Dementavičius. – V., 2019. – 61 p.

Reikšminiai žodžiai: Vilnius, Vilniaus istorija, istorinė atmintis, atminties politika, atminties vieta, istorijos politika, istorijos vadovėliai, tauta, nacionalizmas.

Šiame darbe nagrinėjama, kaip Lietuvos istorijos vadovėliuose, išleistuose nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu bei Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintuose kaip leidžiamais naudoti, vaizduojama daugiakultūrė Vilniaus istorija.

Turinio ir lingvistinės diskurso analizės metodais naudojantis konstruktyvistine nacionalizmo teorijų prieiga ir atminties vietos koncepcija nagrinėjama, kokios temos Vilniaus istorijos pasakojime yra svarbiausios ir kokiomis priemonėmis kalbama apie Vilniuje vyravusią kultūrinę įvairovę. Analizuojama, kokį miesto įvaizdį sukuria naudojamų kalbinių priemonių, cituojamų istorinių šaltinių bei iliustracijų santykis.

Turinys

Įvadas	5
Darbo tema	5
Problema	6
Literatūros apžvalga	7
Tikslas	11
Uždaviniai	11
Metodologija	12
Struktūra	12
Teorinė prieiga	13
Tautos kilmės teorijos	13
Tauta ir istorija	15
Kolektyvinė atmintis	18
Metodologija	20
Pagrindinės temos	21
Analizė	24
Vilnius – Lietuvos sostinė	24
Miesto plėtra	27
Kultūra ir švietimas	29
Kultūra	29
Švietimas	33
Religija	35
Vilniuje vykę įvykiai	36
Politiniai įvykiai	36
Išorinės nelaimės ir pasipriešinimas	38
Asmenybės ir tautinės bendruomenės	41
Išvados	44
Naudota literatūra	46
Summary	50
Priedas	52

Ivadas

Darbo tema

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas 1990-aisias tapo postūmiu daugeliui visuomenės pokyčių. Be esminių valstybės organizavimo – politinių, ekonominių – pasikeitimų reikėjo permąstyti per 50 sovietų okupacijos metų drastiškai pasikeitusią kultūrą. Tuo pačiu – ir perrašyti istoriją, nuo ilgus metus vyravusio marksistinio jos naratyvo pereinant prie Lietuvos valstybei aktualių asmenybių bei įvykių. Natūraliai pirmieji istorijos „atgavimo“ veiksmai buvo tarpukario Lietuvos kultūros tradicijos grąžinimas.¹ Lietuvių Lietuvos istorijos pasakojimas paaiškino Lietuvos ir SSRS priešpriešą bei iš to sekusius politinius įvykius.² Vis dėlto, ilgainiui jis prarado savo aktualumą – siekiant integruotis į Vakarų pasaulį savo istorija reikėjo parodyti Lietuvos sąsajas su Europa, tad istorinis pasakojimas keitėsi³. Šių pokyčių eigoje išryškėjo ir daug visuomenei aktualių problemų, paskatinusių atminties studijų populiarėjimą. Jų pagalba sprendžiant įvairių laikotarpių įamžinimo klausimus, taikantis su trauminėmis antrojo pasaulinio karo bei sovietmečio patirtimis, iki šiol formuojama Lietuvos gyventojų istorinė atmintis bei jos interpretavimas.⁴

Nors istorinė atmintis gali nuolatos kisti, ją tyrinėjantys autoriai dažniausiai sutinka, jog Lietuvoje dominuoja būtent lietuvių tautos istorijos pasakojimas.⁵ Kita vertus, istorijos vadovėliuose vieningo pasakojimo nėra, o tautinis aspektas akcentuojamas tik kai kuriuose jų.⁶ Priklausomai nuo esamos politinės situacijos istorinis pasakojimas yra perbraižomas, tam tikri laikotarpiai ar įvykiai tampa aktualesni. Ypatingai pastaraisiais metais nuo tautinio pasakojimo yra tolstama, tačiau jis iki šiol išlieka pagrindine Lietuvos istorijos ašimi.⁷ Tai sukelia ir tam tikrų nesutarimų: kritikų teigimu, istorinis pasakojimas turi būti daugiasluoksnis, kuriamas iš skirtingų visuomenės grupių perspektyvų.⁸ Tačiau Lietuva, tiek tarpukariu, tiek 1990-aisiais atkurta kaip lietuvių valstybė, visų

¹ David J. Smith et al, *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*. Routledge, 2002.

² Laima Venclauskienė, „Collective memory: the choices and the nature of representations of the past in Sąjūdžio žinio 1988-1989.“ *Darbai ir dienos*, 60, 2013, 117-135.

³ Irena Šutinienė; Inija Trinkūnienė, *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*. Vilnius: Eugrimas, 2003.

⁴ Aurimas Švedas, *Matricos nelaisvėje*. Vilnius: Aidai, 2009.

⁵ Alvydas Nikžentaitis, „Atminties ir istorijos politika Lietuvoje.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.) *Atminties daugiasluoksnisškumas. Miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

⁶ Simona Merkinaitė, Vytautas Radžvilas, „Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema.“ Kn. *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

⁷ Alvydas Nikžentaitis, „Atminties ir istorijos politika Lietuvoje.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.) *Atminties daugiasluoksnisškumas. Miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

⁸ Rūta Kazlauskaitė-Gürbüz, „Tarp tiesos ir vertybių: istorijos mokymas mokykloje ir istorinių naratyvų pliuralizmas.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.) *Atminties daugiasluoksnisškumas. Miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

pirma ir siekia pasakoti savo tautai aktualią istoriją.⁹ Tad nors istorinio pasakojimo tradicija pamažu kinta į pilietinę pusę, senasis tautinis naratyvas neapleidžia savo pozicijų Lietuvos istorijos rekonstravime.

Natūralu, kad lietuviams Lietuvoje esant dominuojančia etnine grupe tautinis valstybės istorijos atpasakojimas yra suprantamas. Tačiau žvelgiant į Lietuvos istoriją būtų sunku teigti, jog tokia situacija vyravo visais laikais. Bendra valstybė su Lenkija, buvimas Rusijos imperijos sudėtyje, kitų tautybių gyventojų – žydų, vokiečių, gudų – dominavimas miestuose rodo, kad didelį indėlį į Lietuvos istoriją turėjo ne tik lietuviai. Istoriniuose pasakojimuose per priešpriešą su jais (ypač su slavais) dažnai apibrėžiamas lietuviškumas, lietuvių tautos kitoniškumas. Tačiau šių žmonių atnešta kultūra, amatai, puoselėtos religijos ir jų reikšmė negali būti nuvertinti. Jie paliko gilią žymę, iki šiol juntamą Lietuvos kultūroje. Ypač tai aktualu miestų istorijai, kuriuose lietuviai nebuvo dominuojanti etninė grupė, o Vilnius ir Klaipėda dėl to netgi buvo atskirti nuo Lietuvos.

Problema

Būtent Vilniaus istorijos reprezentacijai yra skirta nemažai tiek grožinės ir mokslinės, tiek publicistinės literatūros. Buvusia daugiakultūre miesto istorija dažnai žavimasi, o pastaruoju metu pasirodę grožiniai ir akademiniai leidiniai (Kristinos Sabaliauskaitės bestseleris romanas „Silva Rerum“, Dariaus Pocevičiaus „100 istorinių Vilniaus relikvų“, perleistas Vlado Drėmos „Dingęs Vilnius“ bei daugelis kitų¹⁰) skatina į ją atsigręžti bei persvarstyti taip parodydami, kad pasakojimai apie senąjį Vilnių ir šiais laikais išlieka aktualūs. Vis dėlto, šio miesto istorijos negalima susieti tik su lietuvių tautos istorija, kadangi ir lenkai, žydai, baltarusiai turėjo su juo ryšį; Vilniaus įtraukimo į savo valstybių sudėtį siekė ne tik lenkai, bet ir baltarusiai.¹¹ Šią temą nagrinėja ir Dangiras Mačiulis bei Darius Staliūnas nupasakodami, kaip dar 1918-aisiais atkuriant Lietuvos valstybę ir siekiant pagrįsti jos ryšį su LDK, buvo susidurta su nelietuviško Vilniaus iššūkiu.¹² Faktinis istorinis miesto daugiakultūriškumo klausimas šiuo atveju tampa svarbus objektas aiškinantis, kaip tautinė istorija yra pateikiama ir vertinama santykyje su netautine praeitimi. Kitaip sakant, iškyla Vilniaus kaip daugiakultūrio miesto istorijos reprezentacijos problema tautiniame pasakojime: kaip Vilnius, kaip

⁹ Vasilijus Safronovas, „Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.) *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.

¹⁰ Jurga Mandrijauskaitė, „TOP 10 knygų apie Vilnių: literatūriniai pasivaikščiojimai po sostinę.“ Vilnius, 2016. <<https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/top10-knygu-apie-vilniu-literatūriniai-pasivaiksciojimai-po-sostine-286-603053>> [žiūrėta 2019 01 08]

¹¹ Alvydas Nikžentaitis, „Vilnius kaip simbolinė keturių tautų sostinė.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

¹² Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.

ilgą laiką demografinė prasme buvęs nelietuviškas miestas, vaizduojamas šiais laikais, būdamas Lietuvių valstybės, kuri etnine prasme gali būti laikoma santykinai homogeniška, sostine?

Literatūros apžvalga

Šis klausimas apima keletą Lietuvos ir tarptautinėje akademijoje nagrinėtų temų ir tyrimo krypčių. Kalbant apie Vilniaus praeities vaizdavimą neišvengiamai svarbi tampa istorijos politikos tema. Lietuvoje šiuo klausimu po nepriklausomybės atkūrimo vyravo tendencija grįžti prie tarpukario atminties kultūroje dominavusių vaizdinių¹³ bei atminties kultūros elementų, legitimizuojančių Lietuvos politikos pasitraukimą Vakarų link,¹⁴ taip pat konsoliduojančių nacionalinį tapatumą.¹⁵ Panašių išvadų prieinama ir analizuojant paminklus kaip atminties politikos įrankį.¹⁶ Aivas Ragauskas¹⁷ tai pagrindžia išskeldamas lietuviškajai istoriografijai svarbią Adolfo Šapokos asmenybę, kuri padėjo pagrindus būtent iš lietuvių tautos perspektyvos pasakojamai valstybės istorijai. Tačiau Safronovas¹⁸ bei Nikžentaitis¹⁹ pastebi, jog ilgai „nacionalistinės“ praeities koncepcijos imta atsisakyti ne tik atmetant tautinius stereotipus, bet ir apskritai peržiūrint, kas laikytina Lietuvos istorija, taip pat pamažu sutaikant vidinius kai kurių gyventojų grupių nesutarimus dėl istorijos interpretavimo.²⁰ Istorijos politika taip pat performuojama pagal tam tikrus užsienio politikos tikslus, pavyzdžiui, po nepriklausomybės atkūrimo siekiant pagerinti santykius su Lenkija užmirštant tarpukario nesutarimus,²¹ ar integruotis į ES ir NATO vaizduojant Lietuvos istoriją kaip dinamišką pritaipimą prie Vakarų istoriją.²² Istorijos herojų įvaizdžiuose taip pat matomas poslinkis nuo išskirtinai lietuviško jų vaizdavimo link bendros Lietuvos ir Lenkijos istorijos herojų

¹³ Alvydas Nikžentaitis, „Atminties ir istorijos politika Lietuvoje.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.) *Atminties daugiasluoksniškumas. Miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

¹⁴ Šutinienė, I.; Trinkūnienė, I. *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*. Vilnius: Eugrimas, 2003.

¹⁵ Alvydas Nikžentaitis, „XX a. Diktatūrų laikotarpis Lietuvos gyventojų atminties kultūroje: dominuojanti ir diskriminuojama atmintis.“

¹⁶ Daiva Citvarienė, „Ideologiniai viešojo diskurso konstrukta ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje.“ *Darbai ir dienos*, 49, 2008, 165-195.

¹⁷ Aivas Ragauskas, „Adolfo Šapokos Vilniaus istorijos koncepcija.“ Kn. Aivas Ragauskas (sud.) *A. Šapoka. Raštai. I tomas*. Vilnius: LEU leidykla, 2013.

¹⁸ Vasilijus Safronovas, „Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.) *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.

¹⁹ Alvydas Nikžentaitis, „XX a. diktatūrų laikotarpis Lietuvos gyventojų atminties kultūroje: dominuojanti ir diskriminuojama atmintis.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.) *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.

²⁰ Alfredas Bumblauskas. „Ar trukdo istorikai politikams: dar kartą apie lenkų ir lietuvių santykių istoriją.“ *Lietuvos istorijos studijos (Mokslo darbai)*. 18, 2006, 119-121.

²¹ Vladas Sirutavičius. „Istorijos politika ir Lietuvos-Lenkijos draugiškų santykių bei gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis.“ Kn: Vladas Sirutavičius, Raimundas Lopata, „*Lenkiškasis*“ *istorijos veiksnys Lietuvos politikoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011.

²² Vasilijus Safronovas, „Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų.“

įtraukimo.²³ Iš to ryškėja, kad nacionalizmo ir tautos svarba diskurse kinta, nuo etninio lietuviško istorijos pasakojimo linkstama prie daugiakultūrio, pilietinio. Vis dėlto, kalbėdamos apie traumines sovietinio laikotarpio patirtis tiek Šutinienė, tiek Čepaitienė²⁴ teigia, kad viešas daugiasluoksnis atminties diskursas Lietuvoje dar tik formuojasi. Apskritai sovietinės istorijos atminties kratymasis yra būdingas ne tik Lietuvai, bet ir visam pokomunistiniam valstybių blokui.²⁵ Iš šių įžvalgų matyti, kad istorijos politika Lietuvoje yra nevienalytė ir dar tik besiformuojanti, o kai kurios jautrios temos reikalauja papildomai skiriamo dėmesio.

Istorijos politika neatsiejama nuo istorinės atminties, dar siejamos su kolektyvine ar kultūrine atmintimi. Maurice Halbwachs²⁶ teigimu, visuomenės atmintis susideda iš kolektyvinių atsiminimų, kurie bet kuriuo metu gali būti atkurti. Kiti autoriai jį papildo teigdami, kad atsiminimų atpasakojimui žmogus naudoja kalbą ir jos priemones, atitinkančias tam tikrus socialinius standartus, todėl toks dalykas kaip individualiai susidaranti atmintis apskritai neegzistuoja.²⁷ Be to, kolektyvinė atmintis padeda tam tikros grupės nariams stabilizuoti ir palaikyti sampratą apie save.²⁸ Assmann kolektyvinę atmintį vadina komunikacine ir įveda dar vieną atminties kategoriją – kultūrinę atmintį, t. y. objektifikuotas, simbolines atminties formas, kurios nepriklauso nuo situacijos ir gali būti perduodamos iš kartos į kartą. Tokiu būdu atmintis egzistuoja ne tik per žmonių tarpusavio ryšį, bet ir per išorinius simbolius (pvz. objektus, šventes, muziejus), kurie primena konkrečius reiškinius bei įvykius ir taip padeda suformuoti tam tikros socialinės grupės tapatumą.²⁹ Čia tampa svarbi ir atminties vietos sąvoka. Tai – materialus arba ne bet kokios bendruomenės istorinio paveldo simbolis, formuojantis atmintį.³⁰ Jan Kubik ir Michael Bernhard³¹ savo darbuose įveda *mnemonic actor* ir *memory regime* sąvokas. *Mnemonic actor* – tai veikėjai, siekiantys instrumentalizuoti istoriją tam, kad sukurtų praeities viziją, kuria galėtų legitimizuoti savo galią ar jos siekį. *Memory regime* atsiranda šiems veikėjams konfliktuojant arba veikiant tarpusavyje. Vieni tokių veikėjų gali būti valdančiąją

²³ Irena Šutinienė, „Tautos istorijos simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje: herojų įvaizdžiai ir jų kaita.“ *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 29, 2009, 40-62.

²⁴ Rasa Čepaitienė. „Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos.“ *Lituanistica*, 53, 2007, 36-50.

²⁵ Vita Zelče, „The texture of memory. World War II monuments in the Baltic states.“ Pranešimas konferencijoje „The 3rd European Communication Conference (European Communication Research and Education Association (ECREA))“ Hamburgas, 2010 spalio 12-15 d.

²⁶ Maurice Halbwachs, *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.

²⁷ Claudio Fogu, Wulf Kansteiner, „The politics of memory and the poetics of history“. Kn. Lebow, R. N. et. al. *The Politics of Memory in Postwar Europe*. Durham: Duke University Press, 2006.

²⁸ Jan Assmann, John Czaplicka, „Collective Memory and Cultural Identity.“ *New German Critique*, 65, 1995, 125-133.

²⁹ Jan Assmann, „Communicative and cultural memory.“ Kn. Astrid Erll, Ansgar Nünning, (sud.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York: 2008.

³⁰ Pierre Nora, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire.“ *Representations*, 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, 1989, 7-24.

³¹ Jan Kubik, Michael Bernhard, *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory and Commemoration*. New York: Oxford University Press, 2014.

daugumą turinčios politinės jėgos.³² Tad tokiu būdu kuriama istorinė atmintis gali tapti politiniu įrankiu, kuris, kalbant apie Vilnių kaip istorinės atminties vietą, galėtų formuoti vienokį ar kitokį požiūrį į miesto ir kartu valstybės istoriją.

Mokyklinių vadovėlių svarbą kolektyvinei atminčiai galima užčiuopti jau M. Halbwachs darbuose. Jis pabrėžia jaunų žmonių imlumą kuriamai atminčiai, kadangi jie turi daugiau energijos ištraukti į įvairias veiklas. Todėl aktyvesnis jų gyvenimo būdas sukuria galimybę įgyti daugiau įspūdžių, kurių pagalba kuriami atsiminimai ir atmintis.³³ Tai tyrinėjama ir kalbėdama apie istorijos mokymą kaip politinį subjektą Simona Merkinaitė prieina panašios į A. Nikžentaičio pozicijos. Jos teigimu, po SSRS žlugimo marksistinis istorijos naratyvas ugdyje buvo pakeistas tautiniu.³⁴ Savo ruožtu Rūta Kazlauskaitė-Gürbüz kaip reikalingą mokymo priemonę ugdyti gebėjimą kritiškai vertinti skirtingus istorijos pasakojimus ir jų reikšmę pateikia istorinių naratyvų pliuralizmą.³⁵ Vis dėlto, istorijos mokymo tikslai labiau linksta į vieno „geriausio“ tautos pasakojimo paiešką ir bendros kolektyvinės atminties formavimą,³⁶ istorijos mokymą per „žinojimo, kas“, o ne „žinojimo, kaip ir kodėl“ prizmę.³⁷ Tai įrodo ir konkretūs tam tikrų laikotarpių ar valstybių vaizdavimo tyrimai istorijos vadovėliuose.³⁸ Tuo tarpu bendra Lietuvos mokyklose naudojamų mokomųjų priemonių turinio analizė patvirtina, kad jos formuoja fragmentišką ir prieštaringą mokinių istorijos sampratą.³⁹ Visi minėti autoriai daugiau ar mažiau sutaria, jog ugdytas kaip istorijos politikos dalis yra nenuoseklus, o jo tikslai – neįtvirtinti arba ne iki galo įgyvendinami.

Pats Vilnius kaip miestas ir Lietuvos sostinė yra aktualus istorijos tyrinėtojų akiratyje. Darius Staliūnas ir Dangiras Mačiulis savo knygoje nagrinėja Vilniaus kaip lietuviškos Lietuvos sostinės idėją, siejamą su LDK valstybingumo tradicijos tęsimu modernioje Lietuvoje, bei jos įgyvendinimo procesą. A. Ragauskas⁴⁰ teigimu, būtent lietuviškosios Vilniaus istorijos tyrinėjimams

³² Inga Vinogradnaitė, „Lietuvos istorijos politikos transformacijos 1990-2014 metais.“ Kn: *Lietuvos ir Baltarusijos istorijos politika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

³³ Halbwachs, *On collective memory*.

³⁴ Merkinaitė, Simona, „Politinis subjektas istorijos mokyme.“ Kn. *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

³⁵ Kazlauskaitė-Gürbüz, Rūta, „Tarp tiesos ir vertybių: istorijos mokymas mokykloje ir istorinių naratyvų pliuralizmas.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

³⁶ Rūta Šermukšnytė, „Kam reikia mokyti(s) istorijos mokykloje? Tikslų analizė teorinės didaktikos kontekstuose.“ *Lietuvos istorijos studijos*, 39, 2017, 105-123.

³⁷ Martynas Maniušis, „Istorinio raštingumo ugdymo turinys Lietuvos ir užsienio šalių teorinėje didaktikoje ir Pagrindinio ugdymo bendrosiose programose.“ *Istorija*, 106, 2, 2017, 94–116.

³⁸ Nerijus Šepetytis, „Lietuvos vaizd(avim)as šiuolaikiniuose Rusijos istorijos vadovėliuose.“ *Lietuvos istorijos studijos (Mokslo darbai)*, 22, 2008, 144-162.

³⁹ Merkinaitė Simona, Vytautas Radžvilas, „Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema.“

⁴⁰ Aivas Ragauskas, „Adolfo Šapokos Vilniaus istorijos koncepcija.“

pagrindus padėjo Adolfas Šapoka. Jo darbą tęsė kiti mokslininkai, ir tik SSRS laikais Juozo Jurginio „remiantis sovietine retorika buvo neutralizuoti tautiniai žvilgsniai.“⁴¹ Prie šių „tautinių žvilgsnių“ arba tautinės tematikos grįžta kiti autoriai. Dėmesio skiriama simboliniam miesto užvaldymui pasitelkiant konkrečius pastatus ir erdves, Vilniaus atvejis lyginamas ir su kitais miestais – Kaunu ir Klaipėda,⁴² kalbama ir apie kitų miestų lituanizacijos procesus,⁴³ netgi kitų Vidurio ir Rytų Europos regiono buvusių daugiakultūrių miestų identiteto paieškas.⁴⁴ Tačiau Lietuvoje kultūros politika daugiakultūrio paveldo klausimu apsiriboja pagrinde abejingumu virstančiais politikorektiškumu ir tolerancija bei istorinių vertybių komercializacija.⁴⁵ Taip pat tiriami įvairiose miesto erdvėse randami skirtingų tautų tapatumo simboliai. Čepaitienė išsiaiškina, kad, palyginus su daugiakultūremis „atminties politikos“ strategijomis interpretuojant urbanistines vertybes dominuoja pilietinio nacionalizmo strategijos, Nikžentaitis pažymi, jog Vilnius – transnacionalinis miestas, nebūtinai pasižymintis tarpnacionaline tolerancija.⁴⁶ Apskritai nemažai dėmesio skiriama ne tik lietuviškos miesto simbolikos išgalėjimui, bet ir jos kaitai įvairių politinių įvykių kontekste.⁴⁷ Tyrinėtojus ypač domina Vilniaus miestas okupacijų metu.⁴⁸ Taip pat nagrinėta miestų lituanizacija bendrame Vidurio Rytų Europos kontekste.⁴⁹ Tad tyrimų, analizuojančių lituanizacijos procesą, atlikta nemažai, tačiau jie iš esmės ir nagrinėja tik patį jos vyksmą.

Apibendrinant galima būtų teigti, jog tyrimų objektu ir atminties vieta tampa pats Vilniaus miestas, tačiau tai, kaip apie jį pasakojama kitų atminties vietų kontekstuose (šiuo atveju – istorijos vadovėliuose) kalbama nėra. Aptartų tekstų autoriai paaiškina, kam reikalingi istoriniai pasakojimai bei sutaria, kad Lietuvos istorijos vaizdavimas nuo nepriklausomybės atgavimo pakito.

⁴¹ Alfredas Bumblauskas, „Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas“ Kn. *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

⁴² Dangiras Mačiulis, Alvydas Nikžentaitis, „Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas: Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus atvejai“ Kn. *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

⁴³ Mindaugas Balkus, „Visuomenės ir viešosios erdvės lituanizavimas Kauno mieste 1918–1940 m.“ Kaunas, 2017. <<https://eltalpykla.vdu.lt/handle/1/35348>> [žiūrėta 2019 01 08]

⁴⁴ Gábor Lagzi, „Multicultural past and present in the cities of Central Europe : the cases of Wrocław/Breslau and L'viv/Lemberg/Lwów.“ *Darbai ir dienos*, 60, 2013, 191-204.

⁴⁵ Rasa Čepaitienė, „Interpretuojant daugiakultūrį Vilnių: kontekstai, problemos ir galimybės.“ Kn. *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

⁴⁶ Alvydas Nikžentaitis, „Vilnius kaip simbolinė keturių tautų sostinė.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

⁴⁷ Eglė Mikalajūnė, Rasa Antanavičiūtė, *Vilniaus paminklai. Kaitos istorija*. Vilnius: VDA leidykla, 2012.

⁴⁸ Živilė Mikailienė, „Soviet Vilnius: ideology and the formation of identity.“ *Lithuanian Historical Studies*. 2011, 15, 2010, 171-189.

⁴⁹ Vasilijus Safronovas, „Dėl miestų lituanizavimo proceso ištakų ir specifikos.“ *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 36, 2015, 32-56.

Jie tyrinėja Vilnių daugiausia iš skirtingų tautinių grupių perspektyvos, tačiau trūksta informacijos apie tai, kaip šis kultūrinis miesto daugiasluoksniškumas atsispindi šiandieninėje istorijoje. Vilniaus istorijos pasakojimo tyrimas padėtų atskleisti, kaip tai pateikiama šiais laikais ir kokia pozicija sprendžiant istorinės atminties problemas atsispindi instituciškai patvirtintoje mokomojoje literatūroje.

Tikslas

Pagrindinis šio darbo tikslas ir bus atsakyti į klausimą, kaip Vilnius, ilgą laiką demografinė prasme buvęs nelietuviškas miestas, vaizduojamas šiais laikais, būdamas Lietuvių valstybės, kuri etnine prasme gali būti laikoma santykinai homogeniška, sostine. Tam svarbu išsiaiškinti ne tik tai, kokiais pasakojimais kuriamas miesto istorijos paveikslas, bet ir tai, koks yra santykis tarp jų ir priemonių, kuriomis jis konstruojamas. Darbo objektas yra po nepriklausomybės atkūrimo išleisti ir Švietimo ir Mokslo ministerijos patvirtinti bendrojo ugdymo istorijos vadovėliai. Jie atspindi tai, kaip nuo 1990-ųjų pasakojama Vilniaus ir Lietuvos istorija kinta, kokie pasakojimai yra laikomi instituciškai priimtinais. Per juos galima atskleisti, kokie naratyvai yra pateikiami kokioms amžiaus grupėms, taip parodant, kurie jų laikomi svarbiausiais, ir tuo pačiu išryškinant, kurie Vilniaus istorijos laikotarpiai yra aktualiausi ir kodėl. Visa tai padės atskleisti, kokie yra pagrindiniai pasakojimai, kuriais kalbama apie Vilniaus istoriją, kaip jie yra konstruojami iš kultūrinės perspektyvos ir kokį skaitytoją jais siekiama išugdyti.

Uždaviniai

Įgyvendinti tyrimo tikslą – atsakyti į klausimą, kaip po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo yra vaizduojama Vilniaus istorija – padės šie pagrindiniai uždaviniai:

1. Aptarti tyrimui aktualias pagrindines teorines prielaidas:
 - a. Nacionalizmo reiškinių paaiškinančias teorijas ir jų santykį su istoriniu pasakojimu;
 - b. Istorinės atminties funkcionavimą paaiškinančias teorijas;
 - c. Kolektyvinę atmintį ir ją kuriančius bei atsimenančius veikėjus apibūrinančias teorijas.
2. Turinio analizės metodu išskirti, kokios yra pagrindinės temos, kurių kontekste kalbama apie Vilnių, ir kas šiuose pasakojimuose akcentuojama;
3. Atrinkti vaizdinius, kuriais vadovėliuose kuriamas Vilniaus pasakojimas. Medžiaga tam laikoma visa vadovėliuose pateikiama informacija: pagrindinis tekstas, iliustracijos, cituojami istoriniai šaltiniai ir t.t.
4. Įvardyti, koks yra jų santykis su pasakojimu apie tautiškumą (ir ar apskritai apie jį kalbama).

Metodologija

Kadangi analizė koncentruojasi į Vilniaus istorijos pasakojimus, pateikiamus nepriklausomoje Lietuvoje, tam bus pasitelkiami šiuo metu ugdymo procese leidžiami naudoti istorijos vadovėliai. Visas jų sąrašas yra pateikiamas Švietimo aprūpinimo centro prie Švietimo ir mokslo ministerijos sukurtoje duomenų bazėje.⁵⁰ Šiuo metu naudojami istorijos vadovėliai yra išleisti 1994-2017 metais, o analizei atrinkti 65 skirtingi vadovėliai, parašyti lietuvių kalba ir aprašantys Lietuvos istoriją. Turinio analizės metodas padės juose išskirti temas ir įvykius, su kuriais siejamas Vilnius, atskleisti, kuriais Lietuvos istorijos laikotarpiais Vilniaus istorija yra aktualiausia. Lingvistinė diskurso analizė leis ištirti, kokiais būdais Vilniaus istorijos pasakojime yra kalbama apie tautiškumą bei koks apskritai yra vadovėlio pasakojime formuojamas tautos vaizdinys.

Struktūra

Visas darbas bendrai susidės iš trijų pagrindinių dalių. Visų pirma bus aprašomos teorinės prielaidos, pagrindžiančios tyrimo logiką. Jos apžvelgs temas, padėsiančias paaiškinti analizę ir jos išvadas. Toliau bus aprašoma metodika, paaiškinanti, kokie įrankiai bus naudojami ir kaip tyrimas bus atliekamas. Galų gale bus aprašomas pats tyrimas ir jo rezultatai, atsakoma į išsikeltus klausimus. Iš viso to bus pateikiamos kilusios išvados ir tolimesnių panašių tyrimų galimybės.

⁵⁰ Emokykla.lt <<https://www.emokykla.lt/bendrasis/mokykis/vadoveliu-db/naujausi-vadoveliai>> [Žiūrėta 2018 12 09]

Teorinė prieiga

Tautos kilmės teorijos

Tautiškumo problematikai atskleisti visų pirma svarbu apsibrėžti, kaip tauta atsiranda ir kas padeda ją palaikyti. Kalbant apie švietimo tikslams naudojamą literatūrą tai paaiškina konstruktyvistinė nacionalizmo teorijų prieiga, kuriai tautos genezėje svarbūs yra išoriniai faktoriai. Taip pat akcentuojama istorinio pasakojimo svarba kuriant ir palaikant bendros praeities mitą. Tolimesniuose skyriuose bus plėtojamos būtent šioms studijoms priklausančios temos.

Viena iš priežasčių, kodėl būsimam tyrimui pasirinkti istorijos vadovėliai, o ne kitos kaip atminties vietos galinčios veikti medijos ar objektai, yra tai, kad jie yra universalūs visiems moksleiviams. Parašyti pagal institucinį standartą ir patvirtinti Švietimo ir mokslo ministerijos jie yra valstybės lygmeniu prieinami visiems bendrojo išsilavinimo siekiantiems asmenims, tad visi jie gauna vienodą informaciją apie tam tikrus laikmečius ir įvykius.

Ernesto Gellnerio teigimu, būtent unifikuotas švietimas modernizacijos epochoje ir buvo pagrindinis faktorius, paskatinęs skirtingų etninių sudėčių, tarmių, regionų gyventojus supanašėti, taip atsirandant unifikuotai kultūrai. Visuomenei modernėjant ir atsiradus poreikiui vienodai apmokyti darbuotojus, švietimas itin svarbus siekiant išugdyti tinkamą darbo jėgą. „Industrinei visuomenei būdinga specializacija remiasi būtent bendru nespecializuoto ir standartizuoto mokymo pamatu“⁵¹, o bendra visiems suprantama standartizuota kalba prie to prisideda informaciją visiems besimokantiejiems perduodama tokiu pačiu tikslu ir aiškiu būdu.⁵² Būtent per unifikuotą švietimą kiekvienas jo dalyvis tampa raštingu, apdirba tą pačią informaciją.

Tuo pačiu švietimas suteikia ir bendrą kultūrinį pamatą, daro žmones priimtinius kitiems visuomenės nariams. Švietimas, kuris priklausyti gali tik valstybei, sukuria tokią bendrą kultūrą, kuri yra visiems bendra atmosfera, kurioje visi gali gyventi ir išgyventi ir kuri yra gyvybinės jėgos šaltinis. Kadangi visuomenė semiasi iš jos energijos, ji turi būti visiems viena ir ta pati.⁵³ Valstybė šiuo atveju yra pirmutinė ir vienintelė vieningos kultūros globėja, kadangi tik ji viena sugeba palaikyti tokio masto švietimo struktūrą. Bendru jos uždaviniu tampa nebe tik efektyvus darbuotojų apmokymas, bet raštingos kultūros tąsa ir plėtotė, visuomenės kultūrinis homogeniškumas. Taip pat tiesioginio priklausomumo šiai kultūrai be tokių tarpininkų kaip, pavyzdžiui, giminė, užtikrinimas.⁵⁴

⁵¹ Ernest Gellner, *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1996, 53.

⁵² Ten pat, 61.

⁵³ Ten pat, 68.

⁵⁴ Ten pat, 214.

Tad vieninga švietimo sistema yra būtent tas pamatas, kuris valstybei suteikia bendrą kultūrą, o jos gyventojams – tapatybę.⁵⁵ Vienodos informacijos perdavimas visiems valstybės gyventojams ta pačia kalba leidžia įtvirtinti jų kaip grupės vieningumą, suteikia galimybę gyventi ir veikti bet kurioje tos grupės kontroliuojamoje teritorijoje. Bendros švietimu plintančios kultūros plitimas bei buvimas tos grupės nariu pripažinimas, Gellnerio nuomone, ir sudaro tautą.

Gellneris tautos nelaikė prigimtinę duotybe, tačiau apibrėžė ją kaip tam tikru istoriniu laikotarpiu atsiradusią sampratą, o kaip to paskatą jis akcentavo švietimo svarbą. Savo ruožtu Benedictas Andersonas teigia, kad tautų formavimuisi pagrindinį impulsą sudavė kitas susijęs dalykas – spauda – kurią galima būtų laikyti ir vienu švietimo įrankių.

Andersono manymu, kapitalizmo logika ieškoti naujų pirkėjų paskatino Europos spaudą pereiti nuo lotynų kalbos į nacionalinių kalbų rinkas. Knygų, laikraščių ir kitų leidinių gausa, visų pirma, standartizavo nacionalines kalbas, kadangi spausdintame tekste tiek dialektų ir kalbinių variacijų kaip šnekoje atsispindėti negalėjo. Tai sukūrė vieningą komunikacinę sistemą, kurioje netgi sunkiai suprantamomis vienos kalbos tarmėmis kalbantys žmonės gali vienas kitą suprasti. Be to, tai kalbai buvo sutemetodologiktas pastovumas – kisti ji ėmė žymiai lėčiau negu iki spaudos atsiradimo. Spauda taip pat sukūrė valdančiųjų sluoksnių administracines kalbas, kurios ėmė skirtis nuo senųjų.⁵⁶ Visi šie aspektai leido susiformuoti naujo tipo dariniui – moderniai tautai – kuri Andersonas vadina įsivaizduojama bendruomene ir kurio nariai skaitydami leidinius savo gimtąja kalba žino, kad yra dar daugybė tokių pačių kaip jie, nors jų ir nepažįsta.

Kitas svarbus aspektas įsivaizduojamos bendruomenės įsitvirtinimui – vienalaikiškumo principas. Anot Andersono, „pati laikraščio samprata reiškia, kad viso „pasaulio įvykiai“ yra sutraukiami į konkretų įsivaizduojamą gimtosios kalbos skaitytojų pasaulį.“⁵⁷ Skaitytojais skirtingose valstybės ar net pasaulio dalyse turintys galimybę kalbos ir spausdintos medijos pagalba susipažinti su svarbiais įvykiais, taip pat tampa įsivaizduojamos bendruomenės nariais, kadangi mąsto ir aktualiu laiko tą patį dalyką. Be to, kalba įgalina perkelti prieš daugelį metų sukurtą tekstą į dabartį, taip homogeniškame laike suartinant jos kalbėtojus. Taip pat veikia ir poezija, dainos: „Nors ir suvokiame, kad kiti gieda tas giesmes tuo pačiu metu ir lygiai kaip mes, mes nežinome, nei kas jie tokie, nei kur, mums negirdint, jie gieda. Mūsų nesieja niekas kitas, tik įsivaizduojamas garsas.“⁵⁸ Tad bendrai suprantama kalba ir jos perduodama žinutė nesąmoningai sujungia ja kalbančiuosius į tai, kas jų

⁵⁵ Ten pat, 141.

⁵⁶ Benedict Anderson. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos, 1999, 54-61.

⁵⁷ Ten pat, 80.

⁵⁸ Ten pat, 164.

vaizduotėje susiformuoja kaip bendra tauta. Dėl to Andersono tautos sampratai svarbiausias aspektas yra lingvistinis. Jis yra ne tik atskaitos taškas, apibrėžiantis tautos ribas, bet ir jos formavimo priemonė.

Abiejų autorių dėstomos teorijos kalba apie medijų ir švietimo unifikacijos įtaką tautos formavimuisi. Vienodą informaciją gaunantys ir apdorojantys žmonės jau savaime įgyja tam tikrą bendrumą, panašius dalykus suvokia taip pat. Gellneris šiame procese akcentuoja perduodamą turinį, Andersonas savo ruožtu – medijos, kuria perduodama žinia, vienodumą. Kita vertus, Andersono suprantama medija pati taip pat gali būti laikoma ir žinia. Abu šie požiūriai pritaikomi ir kalbant apie istorijos vadovėlius. Mokinių karta, informaciją gaunanti iš identiškų mokomųjų priemonių, valstybės istoriją ima suvokti vienodai, formuojasi tokia pati tautos samprata. Istoriją jie supranta tų pačių pasakojimų pagalba, tad ir tam tikrus konkrečius įvykius interpretuoja taip pat. Dėl to istorijos vadovėliai veikia kaip viena iš tautą ir jos istorijos suvokimą konstruojančių priemonių.

Tauta ir istorija

Gellneris ir Andersonas kalbėdami apie tautos atsiradimą daug dėmesio skiria modernizacijai ir kalbos, švietimo unifikacijai. Tuo tarpu etnosimbolistinės teorijos šalininkai atkreipia dėmesį ir į tautai bendrą istorinį palikimą.

Anthony Smithas nacionalinio identiteto pagrindu laiko etniškumą, kurį apibrėžia taip: „etninė grupė yra kultūrinis kolektyviškumas, pabrėžiantis kilmės mitų ir istorinės atminties vaidmenį ir atpažįstamas iš vieno ar daugiau kultūrinių skirtumų, tokių kaip religija, papročiai, kalba ar institucijos.“ Nepaisant to, kad etniškumo pagrindas yra bendra praeitis, Smithas laiko tautą ne prigimtinė duotybe, o dariniu, susidedančiu iš tarpusavyje veikiančių etninių, kultūrinių, teritorinių ir teisinių-politinių komponentų.

Priklausomumas etninei grupei yra situacinis: jis kinta priklausomai nuo tapatinimosi su tam tikra grupe, to tapatinimosi svarbos pačiam individui įvairiose situacijose. Tai daro etniškumą įrankiu siekti tam tikrų tikslų – mobilizuoti mases ir sulaukti jų palaikymo kovojant dėl galios, o priklausymo tam tikrai grupei suvokimas būtent ir apibrėžia etninės bendruomenės ribas, skiria jas nuo etninių kategorijų. Nepaisant to, kad Smitho etniškumo sampratai svarbi istorinė atmintis, jam tauta, kaip ir kitiems autoriams, nėra prigimtine, jos ribos gali būti perbraižomos priklausomai nuo situacijos.

Smithas išskiria šešis pagrindinius bruožus, apibūdinančius etninę bendruomenę:

1. Bendras etnonimas;
2. Bendros praeities mitas;

3. Bendra istorinė atmintis;
4. Vienas ar daugiau bendrą kultūrą išskiriančių elementų;
5. Sąsaja su konkrečia „tėvyne“;
6. Solidarumo jausmas tarp bendruomenės narių.

Jais remiantis aiškėja, kad tautos sampratai svarbus jos tęstinumas laike, t.y. istorija. Ji turi būti visų tautos narių suvokiama vienodai, taip sukuriant bendros praeities mitą ir suformuojant bendruomenę, kuriai apibūdinti Smithas naudoja milžiniškos šeimos alegoriją: tautos narius kaip ir šeimą jungia bendros kilmės ir bendrų protėvių mitai.⁵⁹ Tad jo teorija, nors ir skiriasi nuo anksčiau aptartųjų, taip pat akcentuoja bendrumą, be to, atkreipia dėmesį į istorinį pasakojimą.

Visų autorių teigimu, tautos susiformavimui ir tapatybės įtvirtinimui svarbus bendrumas. Tos pačios idėjos, suprantamos skirtingų bendruomenės narių, tarp jų užmezga ryšį, kurio pagalba tarp vienas kito nepažįstančių žmonių atsiranda solidarumo jausmas. Nors tai Gellnerio, Andersono ir Smitho teigimu padaroma skirtingomis priemonėmis, tautinės bendruomenės įsitvirtinimui bet kuriuo atveju reikalingas jos tęstinumo suvokimas. Gellneris ir Andersonas čia akcentuoja kalbinį aspektą, o Smithas įveda mito sąvoką, padedančią apibrėžti etninės bendruomenės istoriškumą. Tokiu būdu mitai, arba istoriniai pasakojimai, padedami kalbinių ir edukacinių priemonių, tampa viena pagrindinių sąlygų tautos susiformavimui bei jos tapatybės palaikymui.

Vis dėlto, svarbu apibrėžti, kas laikytina mitu arba istoriniu pasakojimu, taip pat atskirti, kokio pobūdžio pasakojimai yra aktualūs tautiškumui įtvirtinti. Smitho požiūriu šie istoriniai pasakojimai arba mitai paprastai kaip pagrindu remiasi tikrais istoriniais įvykiais ir apipina juos legendomis (pavyzdžiui, pasakojimas apie Romos įkūrimą). Panašiu principu veikia ir prisirišimas prie tam tikros vietovės – ne jos fizinis turėjimas ar buvimas joje, o su ja susiję mitai ir asociacijos yra svarbūs etninei identifikacijai. Dažnai tai – šventa protėvių žemė, tėvynė. Etninę identifikaciją taip pat sustiprina tikėjimas politine bendruomene bei karas, mobilizuojantis tautinę savimonę, centralizuojantis bendruomenės gyvenimą bei suteikiantis medžiagos mitams ir istorinei atminčiai. Taip pat svarbūs religiniai pasakojimai: etninės bendruomenės kilmės mitai dažnai būna panašūs į religinius sutvėrimo pasakojimus, bendruomenės didvyriai taip pat priklauso ir religinei tradicijai. Be to, religiniai papročiai ir apeigos skiria bendruomenes vieną nuo kitos ir yra etninių mitų saugotojai bei perdavėjai iš kartos į kartą.⁶⁰ Tai rodo, kad pagal etnosimbolistinę teoriją istorinis pasakojimas

⁵⁹ Anthony Smith, *National identity*. London: Penguin books, 1991, 20-22.

⁶⁰ Ten pat, 22-27.

yra kiek mistifikuotas, atsirenkamos tos jo detalės, kurios padeda įtvirtinti etninės bendruomenės siekių legitimumą.

Vienas svarbiausių tokių pasakojimų – tautos aukso amžiaus istorija. Ji yra atsiminimas apie senus laikus, kai tautos vertybės neva dar nebuvo sugedusios, ir dažnai yra siejama su tautos kilmės pasakojimu.⁶¹ Pasakojimu apie tautos aukso amžių siekiama pasinaudoti moraliniais etninės praeities pavyzdžiais, atkuriančiais šlovingą bendruomenės praeitį. Į ją nukelia serija mitų apie didvyrius, tautos susikūrimą, laisvės iškovojimą, kurie sukuria bendrą nacionalinės praeities vaizdinį, įkvepiantį dabarties kartas.⁶² Aukso amžiaus pasakojimas etnei grupei parodo geriausias jos istorijos laikus, taip sukurdamas pagrindą ir pretenzijas būti pripažintiems.

Kita vertus, istorinis pasakojimas nėra vien mitologija. Jis priklauso istorijos mokslų sričiai, kurios tyrimams reikalingi objektyviai egzistavę reiškiniai, įvykiai ir t.t., ir kuriuos įmanoma pažinti remiantis praeities palikimu. Todėl istoriografijos tradicija taip pat nulemia pasakojimo pobūdį. Miroslav Hroch išskiria ir keletą kitų jį lemiančių veiksnių: paties istoriko tautos ir jos poreikių įsivaizdavimą, iš tiesų egzistavusią praeitį ir jos šaltinius, esamą socialinę ir politinę padėtį, skaitytojų auditoriją, tautinės istoriografijos tradiciją.⁶³ Be to, kuo stipresnė kadaise buvo valstybė, kurios egzistavimu grindžiamas tautinis sąjūdis, tuo svarbesnis yra istorijos vaidmuo tautiniam tapatumui įtvirtinti: „pagal tai, kokia tautos istorija buvo įmanoma remtis, [tautinių sąjūdžių] lyderiai formulavo ateities programas.“ Hroch savo teiginius apibendrina išvada, jog tautinius pasakojimus galima mitologizuoti ir pagražinti, tačiau nėra įmanoma istorijos visiškai išgalvoti, kaip ir išgalvoti žmonių grupės, kuriai ji skirta.⁶⁴ Todėl atpasakojant istorinius įvykius tampa svarbu, kuriems jų yra dedami akcentai, kurie jų yra mitologizuojami ar mistifikuojami ir kuriems nebūtinai teikiamas didelis dėmesys.

Šios teorijos, paaiškindamos istorinių pasakojimų svarbą tautos formavimuisi, nurodo dažnai pasididžiutinus pasakojimus, kurie turi galią sutelkti ir mobilizuoti, ypatingai kalbant apie etninę bendruomenę. Nors Vilniaus istorijos pasakojime etnis homogeniškumas gali ir neatsispindėti, vis dėlto turi būti pagrindžiamas jo kaip valstybės sostinės pasirinkimas, atsirasti pasakojimų, akcentuojančių jo svarbą Lietuvos istorijai, valstybingumui. Dėl to šios teorijos tiriant Vilniaus istorijos pasakojimus skatina atkreipti dėmesį į tai, kokie miesto istorijos akcentai yra iškeliami ir ką jie pabrėžia bendrame šalies istorijos kontekste.

⁶¹ Miroslav Hroch, *European nations. Explaining their formation*. London, New York: Verso, 2015, 186.

⁶² Smith, 66.

⁶³ Miroslav Hroch, *Mažosios Europos tautos*. Vilnius: Mintis, 2012, 142.

⁶⁴ Ten pat, 141-143.

Kolektyvinė atmintis

Minėtos nacionalizmo teorijos kalba apie tautos konstruojamumą ir kaip vieną pagrindinių jo aspektų įvardija tautos, bendruomenės ar etninės grupės tęstinumą, pasireiškiantį per istorijos pasakojimą. Tuo tarpu atminties studijų sritis bando parodyti, kaip ta sukurta (ar atkurta) istorija, istoriniai pasakojimai ar kiti ją signifikuojantys ženklai funkcionuoja.

Kaip tam tikros socialinės grupės atsimena praeitį pasako kolektyvinės atminties studijos. Jos nurodo, jog praeities vaizdinys yra projektuojamas pagal tai, kokia yra arba kaip įsivaizduojama tos grupės dabartis, o individuali atmintis, kaip jos dalis, prie jos prisitaiko. Be visuomenės suformuotų atminties struktūrų jokia kita atmintis yra neįmanoma, o skirtingų atminčių yra tiek, kiek yra socialinių grupių.⁶⁵ Vis dėlto, jei kolektyvinė atmintis yra nebepajėgi atsakyti į tam tikrus klausimus, kylančius sprendžiant aktualias visuomenei problemas, viena socialinė grupė kreipiasi į kitą, t. y. ima pasikliauti kitos sau artimos socialinės grupės atmintimi.⁶⁶ Tai daro atmintį dinamiška, nuolat kintančia priklausomai nuo įvairių veiksnių, o kartu ir istorinis pasakojimas tampa pritaikomas prie esamų aplinkybių.

Assmann dar konkretizuoja šią teoriją, suskirstydamas atmintį į komunikacinę, kultūrinę ir politinę. Jo teigimu, komunikacinė atmintis susidaro socializuojantis, per kalbos mokymąsi, yra tarsi bendra sąmonė. Kultūrinė atmintis yra atminties objektyvizacija, pasireiškianti per tekstus, vaizdinius, ritualus ir kitas atminties vietas, susiformuojanti savarankiškai iš savaime atsirandančių kultūrinių procesų ir organizuotos politinės atminties. Trečioji kategorija – politinė atmintis – yra atmintis, priklausanti nuo politinės valdžios ir jos priimamų sprendimų.⁶⁷ Su atmintimi susijusi ir žmogaus tapatybė: per ją jis identifikuoja save praeityje ir geba projektuoti ateities vaizdinyje. Anot Assmann, atmintis yra žinojimas apie save, tad kartu – ir žmogaus tapatybė, kuri visada yra susijusi su grupe, kuriai jis priklauso.⁶⁸ Dėl šių priežasčių atminties konstravimas yra kartu ir identiteto formavimasis, kadangi atmintis ir identifikacija yra vienas nuo kito neatsiejami.

Dažnai istorijos veikimui paaiškinti naudojama Pierre Nora įvesta atminties vietos sąvoka. Ji visų pirma kyla iš moderniais laikais atsiradusios atminties ir istorijos skirties. Atmintis yra gyva jos dėka egzistuojančiose visuomenėse, atvira prisiminimui ir užmiršimui, gali ilgai būti neaktuali, bet vėliau ir vėl atgaivinta. Ji jungia visuomenę su dabartimi, atliepia dabarčiai tinkamus faktus, yra daugialypė ir aktuali tik tam tikrai visuomenės grupei, jos šaltiniai konkretūs: „atmintis

⁶⁵ Halbwachs, *On Collective Memory*. 38-43.

⁶⁶ Ten pat, 156.

⁶⁷ Jan Assmann, „Globalization, Universalism, and the Erosion of Cultural Memory.” Kn. Aleida Assmann, Sebastian Conrad (sud.) *Memory in a Global age. Discourses, practices and trajectories*, New York: Macmillan, 2010, 122.

⁶⁸ Ten pat, 123.

kyla iš apčiuopiamumo, erdvių, gestų, vaizdinių ir objektų.“ Tuo tarpu istorija yra visada probleminė ir neišbaigta praeities reprezentacija, reikalaujanti analizės ir kritikos. Ji priklauso tuo pačiu metu visiems ir niekam, yra universalus autoritetas, ir remiasi tik tęstinumais laike bei sąsajomis tarp reiškinių. Istorija yra spontaniškosios atminties priešingybė, o visuomenei, gyvenančiai pagal jos principus, atmintį įamžinančios vietos nėra reikalingos.⁶⁹

Atminties vieta atsiranda tada, kai tam tikri praeities objektai ar reiškiniai gali išlikti atmintyje tik būdami atkurti. Atminties vietos muziejų, švenčių, paminklų ir pan. pagalba dirbtinai įtvirtina, sukuria ar manifestuoja tai, kas atėję iš anksčiau ir pažymi išnykusius ritualus ar priklausomumą tam tikroms grupėms. Jos niekada neatsiranda spontaniškai ir visada su intencija kažką atsiminti. Jei ne atminties vietos, jų žymimi reiškiniai ar įvykiai istorijos tėkmėje būtų seniai išnykę. Jos egzistuoja tam, kad saugotų tapatybę, kuriai gresia pavojus, bet jei to pavojaus nėra, atminties vieta taip pat nebeturi prasmės.⁷⁰ Tai įgalina istorijos supratimą būti pakreiptu viena ar kita linkme, kadangi atminties vietų pagalba šis suvokimas gali būti perbraižomas.

Panašiai istorinės atminties veikimas gali būti paaiškintas per išrastinės tradicijos terminą. Jis apibrėžia tiek tradicijas, kurios yra dirbtinai sukonstruotos ir formaliai įtvirtintos, tiek ir tas, kurios atsiranda per tam tikrą trumpą laiko tarpą įtakotos ne tokių apibrėžtų faktorių. Šių tradicijų kartojimas sukuria tęstinumo, o su juo ir istoriškumo įspūdį, nors sąsaja su praeitimi dažnai yra dirbtinė. Nuo paprastų rutininių veiksmų jos skiriasi tuo, kad turi ritualinę ar simbolinę funkciją (ją įgyti gali ir kasdienės praktikos). Išrastinės tradicijos taip pat gali perdirbti ir senąsias natūraliai egzistuojančias tradicijas. Su jomis susijęs tęstinumas padeda įtvirtinti jų tikroviškumą ir taip pasiekti politinių tikslų. Hobsbawmas jas sieja su tautiniais Europos judėjimais ir jų idėjų įgyvendinimu.⁷¹ Todėl tam tikras praeities perdirbimas yra neišvengiamas, norint pasiekti tokių politinių tikslų.

Šiuo požiūriu istorijos vadovėlius galima suvokti kaip tam tikrą atminties vietą, sukurtą pagal reikalavimus, kylančius iš politinių sprendimų. Jie primena Lietuvos istoriją, pozicionuoja tam tikrus įvykius kaip daugiau ar mažiau svarbius. Be to, vadovėliai ir istorijos mokymasis padeda identifikuotis su savo tauta ar valstybe, juose pateikiamais pasakojimais prisideda prie kolektyvinės atminties konstravimo. Dėl to jie kaip atminties vieta svarbūs tyrinėjant Vilniaus įamžinimą ir jo pasakojimo funkcionavimą bendrame Lietuvos istorijos kontekste.

⁶⁹ Pierre Nora, *Between memory and history. Lieux de Mémoire*. 8-9.

⁷⁰ Ten pat, 12.

⁷¹ Eric Hobsbawm, *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge university press, 1992, 1-6.

Metodologija

Siekiant įgyvendinti tyrimo tikslus ir atsakyti į jo klausimą bus pasitelkiamos turinio bei lingvistinė diskurso analizė. Turinio analizė leidžia atrinkti pagrindines temas, kurių kontekste yra svarbus pasakojimas apie Vilnių. Jos pagalba galima išskirti dominuojančius laikotarpius, įvykius, asmenybes, kurie yra aktualūs miesto istorijos pasakojimui, apibendrinti, kurie jų yra aktualiausi, o kurie – tik papildomi. Lingvistinė diskurso analizė leidžia išskirti dominuojančius modelius, kuriais yra konstruojami istoriniai pasakojimai, išgryninti, kokiomis priemonėmis jie kuriami, kokie retoriniai įrankiai tam naudojami, kokį pasaulį jie atspindi bei kokį formuoja. Šis metodas parankus tuo, kad remiasi kalba kaip svarbia socialinio gyvenimo dalimi, dialektiškai besijungiančia su kitais socialinio gyvenimo aspektais, tad socialinių mokslų tyrimuose būtina kalbai skirti dėmesio.⁷² Tam reikia identifikuoti atskirai veikiančius diskursus, ženklus, erdves ir visa kita, kas gali būti naudinga dekonstruojant istorinius naratyvus. Analizuojant šių ženklų sąsajas tarpusavyje – kaip jie vieni kitus papildo ar vieni kitiems prieštarauja – galima išsiaiškinti, kokiais būdais yra kuriami tam tikram diskursui priklausantys pasakojimai.

Tyrimo objektas – istorijos vadovėliai – apima visus Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu išleistus vadovėlius, kurie šiuo metu yra patvirtinti ir leidžiami naudoti Švietimo ir Mokslo ministerijos. Į tyrimą nepatenka senovės ir pasaulio istorijos vadovėliai, kuriuose nekalbama apie Lietuvos istoriją; vadovėliai, kuriuose Vilnius neminimas; vadovėliai, išleisti rusų arba lenkų kalbomis; taip pat papildomi vadovėlių leidimai, kuriuose pateikiamas tekstas ir informacija yra identiški pirmiesiems. Iš viso tyrimas apima 65 istorijos vadovėlius lietuvių kalba, kuriuose aprašoma Lietuvos, o kartu ir Vilniaus istorija. Visa informacija apie autorius, leidimo metus, klases, kurioms skirti vadovėliai pateikiama darbo priede. Jame pateikiamoje lentelėje taip pat sužymėti temų, kuriomis kalbama apie Vilnių, pasikartojimai skirtinguose vadovėliuose.

Naudojantis turinio analizės metodu visų pirma turima medžiaga yra koduojama ir taip pagal pasakojimo pobūdį suskirstoma į tam tikrus teminius blokus. Išskiriami pasakojimui svarbūs laikotarpiai, įvykiai, asmenybės, jų savybės ir pan. Tai leidžia nustatyti Vilniaus istorijos pasakojimuose dedamus akcentus. Pasakojimų, pateikiamų kaip istoriniai faktai, tikrumas darbe nekvestionuojamas – svarbūs yra tik jų pobūdis ir apipavidalinimas. Ryškiausi teminiai blokai Vilniaus pasakojime yra kultūra, švietimas, politiniai įvykiai, pasipriešinimas, taip pat pasakojimai, kuriuose Vilnius vienareikšmiškai yra valstybės sostinė, o jo padėtis yra tolygi visos Lietuvos padėčiai: pavyzdžiui, „Raudonoji armija užėmė Vilnių“ tokiu atveju reikštų, kad okupavus Lietuvos

⁷² Norman Fairclough, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge, 2003, 2.

centrą užimama ir visa valstybė. Iš šių temų matyti, kad Vilnius dažniausiai yra pozicionuojamas kaip valstybės ar įvykių centras, o jo istorija greičiausiai konstruojama paraleliai Lietuvos istorijai.

Lingvistinėje diskurso analizėje svarbu apibrėžti ir tai, kaip kalbama apie tam tikrus įvykius. Tai nustatyti padeda sakinių struktūra, epitetai, gramatinės formos bei kitos kalbinės savybės, naudojamos konstruojant tekstą. Tokiu būdu išaiškėja, kam kuriant minėtą istorijos naratyvą teikiama didžiausia svarba ir koks skaitytojas tokiu vadovėlio pasakojimu yra ugdomas. Be to, tai padeda atsakyti į klausimą, kokią vietą Vilniaus istorijos pasakojime užima tautiškumas.

Kadangi tekstai istorijos vadovėliuose yra informacija, atrinkta ir sukonstruota remiantis jau anksčiau atliktais istoriniais mokslininkų tyrimais, analizei tampa svarbus intertekstualumo ir interdiskursyvumo aspektas. Norman Fairclough įvardija intertekstualumą kaip teksto savybę į juos įtraukti kitų tekstų turinio, kuris gali būti išreikštas įvairiomis formomis.⁷³ Interdiskursyvumas savo ruožtu pabrėžia teksto heterogeniškumą – savybę būti sudarytam iš įvairių žanrų ir diskursų kombinacijų.⁷⁴ Tai nulemia ir kitą svarbų analizės klausimą: kadangi patys vadovėliai susideda ne tik iš pasakojimo, bet ir iš pavyzdinių istorinių šaltinių, su jais susijusių užduočių, iliustracijų, be to, remiasi kitais tekštais (istoriniais pasakojimais), svarbu identifikuoti jų pobūdį bei svarumą argumentuojant vienokį ar kitokį istorinio pasakojimo pateikimą. Todėl juos nagrinėjant yra svarbu atrasti sąsajas tarp jų, konstatuoti, kas tokiu naratyvo pateikimu yra akcentuojama.

Išvardyti metodai bus naudojami kaip analizės įrankiai siekiant įgyvendinti tyrimo tikslą. Jų pagalba bus atsakoma į pagrindinį klausimą, kaip vaizduojama Vilniaus istorija, bei bandoma paaiškinti, kokią vietą Vilniaus istorijos pasakojime užima tautiškumas.

Pagrindinės temos

Analizuojant istorijos vadovėliuose dėstomą Vilniaus istorijos pasakojimą visų pirma susiduriama su kaip problema įvardytina Lietuvos istorija. Problemiškumas čia kyla dėl to, kad toks dalykas kaip išskirtinai Vilniaus istorija vadovėliuose beveik neegzistuoja. Vilniaus istorijos pasakojimą galima atrasti kai kuriuose leidimuose kalbant apie sostinės perkėlimą iš Trakų – miesto įkūrimą, arba tarpukario istorijos kontekste, kada kalbama apie Lenkijos okupuotą Vilniaus kraštą. Tačiau tai dažniausiai priklauso nuo autorių pasirinkto retorinio teksto apipavidalinimo, o didžioji dauguma Vilniaus istorijos pasakojimų yra įpinti į bendrą Lietuvos istoriją. Dėl to tam, kad bendrame istorijos kontekste būtų galima juos išskirti ir apibendrinti, reikalinga tam tikra tematinė jų apibrėžtis.

⁷³ Ten pat, 218.

⁷⁴ Ten pat, 67.

Išanalizavus 65 tyrimui tinkamus istorijos vadovėlius galima išskirti 12 pagrindinių bloką, vienas nuo kito besiskiriančių tematinio požiūriu ir pasakojimo pobūdžiu, iš kurių susideda istorinis pasakojimas. Dažniausiai pasikartojantis pasakojimas įvardija Vilnių kaip Lietuvos kultūrinį-švietimo centrą. Jis susijęs su Vilniaus kaip valstybės ar regiono centro, sostinės pozicionavimu. Kadangi Vilniuje rezidavo šalies valdovai, Vilnius – ilgametė Lietuvos sostinė, kurioje buvo priiminėjami įvairūs valstybei svarbūs sprendimai, tame tarpe ir susiję su švietimu (pavyzdžiui, Vilniaus universiteto įsteigimas) ar kultūros sklaida (renesansinis Žygimanto Augusto dvaras, Vilniaus baroko susiformavimas). Vis dėlto, Vilnius kaip valstybės ar įvykių centras yra priskiriamas atskiram teminiam blokui, padalintam į dvi dalis. Šis teminis blokas apima daugiausiai kontekstinius Vilniaus paminėjimus, kuriuose miesto istorijos pavyzdžiais paraleliai yra pasakojama Lietuvos istorija. Jis padalintas į dvi atskiras kategorijas: miesto plėtros kategoriją, kurioje kalbama apie amatų, prekybos, pramonės vystymąsi, signalizuojantį apie visos valstybės ekonominę progresą; bei valstybės / regiono centro kategoriją, apimančią paminėjimus, kuriais Vilniaus padėtis reiškia visos Lietuvos padėtį. Kontekstiniuose paminėjimuose Vilniaus reikšmė paprastai yra mažai išplėtotą, konkretūs jame vykstantys ir jo istorijai reikšmę turintys įvykiai aprašomi glaustai, didesnę reikšmę teikiant pačios valstybės istorijai. Pažymėtina, kad ši kategorija gana plati ir galėtų apimti kitas kategorijas. Vis dėlto, į ją patenkantys pasakojimai yra dažniausiai tokie Vilniaus paminėjimai, kurie nesudaro atskiro lingvistiškai apibrėžto naratyvo.

Daugelis Lietuvos istorijai svarbių įvykių taip pat susiję su Vilniumi. Vilnius dažnai yra natūralus, pirmasis pasirinkimas kaip jų lokacija dėl to, kad yra istorinė sostinė, o šis statusas dažnai pateikiamas kaip savaime suprantamas. Tokie įvykiai, kurie Vilniuje vyko ar buvo su miestu susiję sąmoningu pasirinkimu, yra priskiriami politinių įvykių kategorijai. Jų pavyzdžiai galėtų būti ir pats Vilniaus įkūrimas, Magdeburgo teisės suteikimas, Didysis Vilniaus seimas ar Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas. Su tuo susijusi ir taip pat santykinai ryški pasipriešinimo kategorija, į kurią įeina įvykiai, nukreipti prieš okupacinius režimus, tokie kaip 1831 ir 1864 m. sukilimai, Sąjūdžio mitingai, Sausio 13-oji. Mažesnė, bet taip pat didelė reikšmė teikiama ir išorinių veiksnių sukeltiems įvykiams, patenkantiems į nelaimių kategoriją. Ji apima tuos įvykius, kurie buvo sukelti ne Lietuvos valstybės ar tautos veikėjų, o išorinių jėgų, tokie kaip Tvano periodas ATR laikais, Holokaustas, Lenkijos okupacija ar maras. Šie istoriniai įvykiai padeda identifikuoti esminius Vilniaus istorijos tarpsnius, be to, išskirti, kokią vietą kiekviename jų Vilnius užima, tuo pačiu išryškinant jo svarbą Lietuvos istorijai.

Kalbant apie tautiškumą Vilniaus mieste neišvengiamai svarbu apibrėžti jame gyvenusias asmenybes bei tautines grupes. Tiek asmenybių, tiek tautinių grupių kategorijos

padalintos į lietuvių ir nelietuvių, tad iš to galima identifikuoti šių tautybių reikšmingumo pusiausvyrą Vilniaus istorijos pasakojime. Asmenybės-lietuviai čia turi nemažą reikšmę, tuo tarpu nelietuviai Vilniaus istorijos kontekste minimi maždaug perpus rečiau. Tuo tarpu tautinėms grupėms skiriama dar mažiau dėmesio. Dažniausiai jos nėra reikšminga pasakojimo dalis – neužima svarbios vietos istorinių įvykių eigoje, yra minimos daugiau „tik tarp kitko.“ Tuo tarpu lietuvių kaip tautinės grupės vieta Vilniaus istorijos pasakojime apskritai menka. Viena vertus, jie gali būti automatiškai suvokiami kaip teisėti miesto šeiminkai, todėl jų padėtis nekvestionuojama. Kita vertus, lietuvių kiekybinis menkumas miesto etninėje sudėtyje gali būti sąmoningai nutylimas grindžiant Vilniaus pretenziją į sostinės vardą kitais argumentais.

Be etniškumo taip pat menkai išplėtojama, nors gana turininga kategorija yra religija. Į ją patenka su krikščionybės plėtra Lietuvoje susiję įvykiai, tokie kaip Vilniaus vyskupystės įsteigimas, jėzuitų kvietimas į Vilnių, seminarijų steigimas. Taip pat reikšmingą vietą užima religinė identifikacija, susijusi ir su etniškumu, bei bažnyčios reikšmė kalbos bei kultūros sklaidai. Vis dėlto, dažniausiai religinė tematika vadovėliuose siejant ją su Vilniumi nėra smarkiai vystoma, todėl Vilniaus istorijos įvaizdžiui aktualūs yra tik kai kurie jos aspektai.

Iš šių kategorijų ir su jomis susijusių įvykių ar procesų matyti, kad Vilniaus istorija dažnu atveju tampa tolygi Lietuvos istorijai: Vilniaus miestas per daugelį metų buvo kartu ir centras, ir pradinis taškas, kuriame buvo priiminėjami visai šaliai svarbūs sprendimai. Tai pagrindžia jo kaip sostinės legitimumą, kadangi pabrėžia tokio miesto statuso istorinį tęstinumą. Tačiau Vilniaus pasakojimų kategorizavimas mažai paaiškina tautinę miesto problematiką. Jai atskleisti reikalinga išnagrinėti svarbiausius Vilniaus istorijos įvykius bei veikėjus ir tai, kaip ir kokie yra kuriami jų paveikslai.

Analizė

Vilnius – Lietuvos sostinė

Kadangi Vilniaus įvaizdis susideda iš daug skirtingo pobūdžio pasakojimų, analizę verta pradėti nuo plačiausios ir vienos gausiausių kategorijų. Į Vilnius kaip valstybės centro kategoriją galima būtų įtraukti ir daugelį kitų. Tačiau šios analizės kontekste į ją įeina tik tie Vilniaus paminėjimai, kuriuose esama Vilniaus padėtis atspindi visos Lietuvos padėtį. Vilnius šiuo atveju yra tam tikras visos šalies istorijos simbolis bei pagrindinis jos miestas. Šiai kategorijai priskiriami įvykiai ar procesai yra dažniausiai susiję su režimo pasikeitimu, naujos santvarkos įsigalėjimu, sprendimais, kurie nors ir neapibrėžti konkrečiomis atmintinomis datomis būtent iš Vilniaus sklido visoje valstybėje. Be to, nuo kitų jie skiriasi savo pasakojimo pobūdžiu: jie yra ne tiek rišlus su Vilniumi susijęs tekstas, kiek kontekstiniai miesto paminėjimai Lietuvos istorijos pasakojime. Jie fiksuoti ne tik tada, kai Lietuva buvo nepriklausoma valstybė, bet ir jai esant kitų valstybių, pavyzdžiui, Rusijos imperijos, sudėtyje. Dažnai miestas vaizduojamas netgi ne tik per konkrečius įvykius, bet ir per tam tikrą valstybės statusą parodantį pasakojimą.

Kaip šiai kategorijai priskirtinus galima įvardyti beveik kiekvieną Lietuvos gyvavimo tarpsnį vykusius įvykius ar egzistavusius reiškinius. Nuo miesto įkūrimu laikomų Gedimino laiškų iki pat Vilniaus netekimo po Pirmojo pasaulinio karo vadovėlių tekstuose miestas yra vienas pagrindinių veiksmo centrų. Būtent į Vilnių grįžta Vytautas po Žalgirio mūšio⁷⁵, po Liublino unijos „Lietuvai skaudžiausia buvo tai, kad ji neteko teisės atskirai rinkti Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir jį inauguruoti Vilniuje“⁷⁶, o Napoleono kariuomenės atvykimas į Vilnių, kur tuomet rezidavo caras Aleksandras, buvo siejamas su valstybingumo atkūrimo siekiu.⁷⁷ Šiais pasakojimais Vilnius parodomas kaip miestas, kuris yra pagrindinis įvykių centras, įkūnijantis visą Lietuvą. Tuo tarpu kiti konkretūs ir plačiau aprašomi Vilniuje vykę įvykiai yra priskiriami kitoms kategorijoms.

Vilniaus kaip pagrindinio Lietuvos miesto ir šalies centro vaizdinys projektuojamas ne tik jo praeities pasakojime, bet ir ateities vizijoje. Kaip šaltinis cituojamas Vasario 16-osios nepriklausomybės aktas pažymi, kaip nuo šios datos turi atrodyti Lietuva: „atkuriama nepriklausoma ir “demokratiniais pamatais sutvarkyta Lietuvos valstybė su sostine Vilniuje“,⁷⁸ panašiai Vilniaus miestas įvardijamas ir atkuriant Lietuvos nepriklausomybę 1990-aisias. Juozas Brazauskas, dėstydamas LDK laikų istoriją, Vilniaus miestui suteikia ir simbolinę prasmę: „Jau esame ir užmiršę seniausią Vilniaus praeitį. O juk Vilnius – mūsų garbingosios senovės liudininkas, amžinoji Lietuvos

⁷⁵ Stanislovas Stašaitis, Jūratė Šačkutė, *Tėvynės istorijos puslapiai. Lietuvos istorijos vadovėlis. V kl.* 2000, 68.

⁷⁶ Giedrius Mackevičius, Rimutė Morozovienė, Beatričė Stukienė, *Istorijos vadovėlis. 2 d. XI kl.* 2007, 167.

⁷⁷ Nelija Asadauskienė et al. *Istorijos vadovėlis. 2 d. IX kl. (serija „Raktas“)* 2009, 20.

⁷⁸ Juozas Brazauskas, Saulius Jurkevičius, Kęstutis Petrauskis, *Naujųjų amžių istorija. IX kl.* 1999.

valstybės sostinė.⁷⁹ Vilnius čia įvardijamas kaip atminties vieta, signifikuojanči praetį, o epitetas „amžinoji“ nurodo jo kaip sostinės neatsiejamumą nuo valstybės bei jo įtvirtinimą ateityje.

Net ir pasakojimuose apie laikotarpius, kada Lietuva buvo beprarandanti arba praradusi valstybingumą, Vilnius išlieka kaip centrinis valstybę įprasminantis simbolis. Tai rodo tiek ir jau minėtas, tiek ir kitas pasakojimo apie ATR laikus pavyzdys: „Vilniuje reziduoja du svarbiausi Lietuvos senatoriai - kaštelionas ir vaivada; šias pareigybes papildo didysis etmonas ir šio krašto lauko etmonas. Jo (Vilniaus) vyskupas yra labai įtakingas. Pagaliau Vilnius yra akivaizdi sostinė dėl šių išskirtinių savybių ir dėl to, kad čia vyksta Tribunolo posėdžiai, kurie pritraukia bajoriją.“⁸⁰ Net ir Lietuvos valstybei visiškai nebeegzistuojant Rusijos imperijos sudėtyje dauguma autorių ir toliau Vilniaus guberniją mini kaip svarbiausią istorinėje Lietuvoje, iš Vilniaus ir toliau priiminėjami svarbiausi šalies sprendimai: „1864 m. pavasarį Vilniaus generalgubernatorius M. Muravjovas ir jo pakviestas naujasis Vilniaus švietimo apygardos globėjas I. Kornilovas parengė „rusų pradų atkūrimo“ programą.“⁸¹ Vis dėlto, turint omenyje, kad tokie paminėjimai dažniausiai priklauso kitam istoriniam pasakojimui, toks Vilniaus vaizdinys tampa daugiau mozaikiniu.

Nors šie pavyzdžiai ne visada tiesiogiai įrodo Vilniaus kaip esminio Lietuvos miesto pasakojimą, esama ir užuominų, tiesiogiai orientuojančių į Vilniaus kaip sostinės svarbą. Dėmesys skiriamas Vilniaus krašto netekimui tarpukariu tiek savo apimtimi (daugumoje ši laikotarpį apimančių vadovėlių tam skiriami ištisi skyriai), tiek pasakojimo konstravimu parodo simbolinį Vilniaus prasmingumą Lietuvos istorijai. Siekiant pagrįsti Lietuvos pretenzijas į užimtą Vilnių aiškinama, kad „šis miestas buvo senoji LDK sostinė dar nuo didžiojo kunigaikščio Gedimino laikų.“⁸² Kitame vadovėlyje savo ruožtu apibendrinant skyrių klausama: „Kodėl poeto P. Vaičiūno eilėraštyje „Mes be Vilniaus nenurimsim!“ galima laikyti savotišku Lietuvos Respublikos (1918-1940 m.) visuomenės himnu?“⁸³ arba, grįžtant į LDK laikus, „Pagrįskite teiginį, kodėl būtent Vilnius buvo vis puolamas“, ⁸⁴ „Kuo Vilnius skyrėsi nuo kitų LDK miestų?“⁸⁵ siekiant mokinius priversti pačius reflektuoti Vilniaus svarbą Lietuvos istorijai ir įsidėmėti miestą kaip simbolinę šalies reprezentaciją.

Į simbolinę Vilniaus svarbą dėmesį atkreipia ir kiti istorinių pasakojimų veikėjai: „Norėdama iš žmonių atminties ištrinti istorinę Vilniaus svarbą, XIX a. I pusėje caro valdžia įsakė

⁷⁹ Juozas Brazauskas, *Lietuvos istorija. VI-VII kl.* Kaunas: Šviesa. 1994, 99.

⁸⁰ Domas Boguševičius, Virginijus Navickas. *Istorijos vadovėlis 11 kl. (III gimnazijos kl.)*. 2014, 161.

⁸¹ Juozas Brazauskas, Saulius Jurkevičius, Kęstutis Petrauskis, *Naujųjų amžių istorija. IX kl.* 1999.

⁸² Virginijus Navickas, Artūras Svarauskas, *Istorijos vadovėlis 12 (IV gimnazijos) kl. Išplėstinis ir bendrasis kursas*. 2015, 64.

⁸³ Gintaras Kaselis et al. *Istorijos vadovėlis. 2 d. XII kl.* Vilnius: Baltos lankos, 2008, 48.

⁸⁴ Bronislovas Banyš et al. *Istorija. 1 d. VIII kl.* Tyto alba 2006, 135.

⁸⁵ Ignas Kapleris et al. *Laikas. Istorijos vadovėlis. 2 d. VIII kl.* Vilnius: Briedis. 2005, 218.

sunaikinti per karus apgriautus Lietuvos valstybingumo simboliais tapusius pastatus. <...> Ištuštėjusioje Vilniaus pilių teritorijoje buvo įrengta rusų karinė tvirtovė.⁸⁶ Dažnai kaip rašytinio teksto pagrindimas naudojamos iliustracijos, vaizduojančios Vilniuje esančius valstybingumo simbolius: pilis, ypač Aukštutinė LDK laikais, katedra, rotušė. Ir nors Vilnius daugeliu atvejų vaizduojamas kaip Lietuvos valstybės sostinė ir simbolis, kai kurie autoriai jį mato ir kaip lietuvių tautos bei būtent lietuviškos Lietuvos sostinę. „Galima teigti, kad lietuvių etninės žemės su sostine Vilniumi per visą LDK gyvavimo laikotarpį išliko neabejotinas valstybės branduolys.“⁸⁷ arba „Tautos nuomonę taikliai išreiškė Maironio žodžiai: „Prakeiktas amžių amžiais / to lietuvių vardas, / Kurs Vilniaus kada nors išsižadėt / Išdrįstų!“⁸⁸ Tokiais atvejais ir pats lietuviškasis nacionalizmas įgyja žymiai didesnę svarbą, ir Vilnius kaip miestas vaizduojamas vienpusiškai, tačiau tai pagrindžia lietuviškąją Lietuvos istorijos naratyvą su ilgaamže sostine, esančia etninių žemių centre.

Vis dėlto, Vilniaus kaip lietuvių tautos o ne Lietuvos valstybės rėminimas pasitaiko ne dažnai. Apie etniškumą Vilniaus kaip valstybės centro kategorijoje užsimenama pakankamai neutraliai, daugiau vardijant jame gyvenusias tautas, negu vertinant jų svarbą miesto ar šalies istorijai: „Dėl miestiečių, valdovo, bažnytinių įstaigų poveikio Vilnius, politinis valstybės branduolys, kartu buvo ir didelis etniškai mišraus ploto miestas, materialinio ir dvasinio gyvenimo centras.“⁸⁹; „Didžiausiam Lietuvoje ir trečiame pagal dydį Rusijos imperijos mieste - Vilniuje - amžiaus viduryje gyveno apie 60 tūkst. žmonių. Miestuose daugiausia gyveno kitataučių, lietuviai sudarė tik nedidelę dalį.“⁹⁰ Nors lietuviškumas ir yra vienas iš paminimų miesto požymių, jis svarbus tiek, kiek istorijos pasakojimui yra reikšmingas pačios Lietuvos etninių žemių lietuviškumas. Todėl Vilniaus kaip valstybės centro kategorijai priklausantiems pasakojimams daugiau yra būdingas siekis išsaugoti valstybės istorijos pasakojimo tęstinumą, per Vilniaus istorijos atsiminimą moksleivių atmintyje bandomas fiksuoti bendras visos Lietuvos valstybės vaizdinys.

Taigi Vilniaus – valstybės centro kategorija miestą padaro įkūnijančiu visą Lietuvos valstybę nuo LDK iki nepriklausomybės laikų. Jos atspindimi Vilniaus paminėjimai tampa tarsi Lietuvos atspindžiais. Tokiu būdu autoriai deda lygybės ženklą tarp sostinės ir valstybės, o Vilnių paverčia neatsiejama pasakojimo dalimi.

⁸⁶ Ignas Kapleris et al. *Istorijos vadovėlis. 2 d. IX kl.* Vilnius: Briedis, 2006, 203.

⁸⁷ Kamuntavičius Rūstis ir kt. *Lietuvos istorija. XI–XII kl.* Vilnius: Vaga, 2000, 111.

⁸⁸ Mindaugas Tamošaitis, *Istorijos vadovėlis. 1 d. XII kl.* Vilnius: Baltos lankos, 2012, 121.

⁸⁹ Bronius Makauskas, *Lietuvos istorijos vadovėlis. 1-oji kn. XI–XII kl.* Kaunas: Šviesa, 2006, 127.

⁹⁰ Ignas Kapleris et al. *Laikas. Istorijos vadovėlis. 1 d. IX kl.* Vilnius: Briedis, 2006, 88.

Miesto plėtra

Kita kategorija, kurios reikšmės veikia taip pat kaip ir valstybės centro kategorijos, yra miesto plėtra. Ji apibrėžia miesto ekonominę vystymąsi, kuris kartu reiškia ir visos šalies ūkio progresą. Nuo pastarosios ji yra atskira savo turiniu, tačiau veikia tokiu pačiu principu: Vilniaus klestėjimas reiškia Lietuvos klestėjimą, Vilniaus nuosmukis – Lietuvos nuosmukį. Priklausomai nuo laikotarpio, čia kalbama apie amatus, cechų steigimąsi, prekybą su užsienio šalimis, susisiekimo su Vilniumi gerinimą, fabriku steigimąsi, geležinkelio tiesimą, taip pat paties miesto ir jo apylinkių plėtrą. Vilniaus kaip valstybės sostinės įvaizdis čia apibendrina ne tik Lietuvos ekonominę padėtį, bet ir parodo skirtingų laikotarpių gyvenimo būdą bei aplinką.

Visos Lietuvos istorijos kontekste Vilniaus miesto plėtros pasakojimas ypatingai svarbus kalbant apie LDK laikus. Čia itin gausu iliustracijų, kaip Vilnius atrodė XIV ar XV amžiuose, taip pat kaip atrodė katedra, Aukštutinė pilis – valdovų rezidencija ar kiti objektai, būdingi viduramžių miestui (rotušė, gynybinė siena). Kadangi, istorikų nuomone, auksiniais Lietuvos laikais laikoma būtent LDK⁹¹, to laikotarpio Vilniaus pasakojimas taip pat vaizduoja pažangią to meto valstybės sostinę. Viena ikoniškiausiai tai atspindinčių iliustracijų – dažnai naudojama graviūra pagal Mykolo Elvyro Andriolio piešinį „Gedimino pilies statyba“ (pav. 1), kuriame taip pat vaizduojamas kunigaikštis Gediminas bei baltų žyniai. Skaitytojui ši kompozicija ne tik rodo besikuriančią sostinę, simbolizuojančią visą valstybę. Kunigaikštis ir baltų žyniai sukuria autentiško viduramžių Lietuvos paveikslo išpūdį, tokiu būdu tampantį savotiška atminties vieta, primenančia valstybės ištakas. Be to, užduotis, klausianti ar galėjo šis piešinys būti sukurtas Gedimino laikais,⁹² dar labiau sustiprina mąstymą apie iliustraciją kaip autentišką praeities vaizdinį. Taigi Vilniaus vystymasis tampa simboliu Lietuvos kūrimosi bei progreso įprasminimu, įvairiais būdais pasireiškiančiu ir vadovėlių tekstuose.

⁹¹ Hroch, *European nations. Explaining their formation.* 186.

⁹² Ignas Kapleris et al. *Laikas. Istorijos vadovėlis. 1 d. VIII kl.* Vilnius: Briedis, 2005, 85.

Pav. 1 „Gedimino pilies statyba“

Nors pasakojimuose apie Vilniaus miesto plėtrą didelė reikšmė tautiškumui nėra skiriama, esama tam tikrų užuominų į čia gyvenusias tautines grupes. Pavyzdžiui, „XVI a. keliautojas rašė, jog Vilniuje yra „nepaprastai daug pirklių ir įvairiausių tautų amatininkų, o prekyvietėse parduodama tiek daug daiktų, kad ir didžiausia kariuomenė sunkiai galėtų sunaudoti.“⁹³ orientuojasi ne tiek į pasakojimą apie tautines grupes, kiek apie gyventojų įvairovę, iš kurios kyla gyva prekyba ir netgi perteklius. Tuo tarpu cituojamuose J. Franko atsiminimuose apie XIX a. pradžios Vilnių prekyba išryškina konkurenciją, atsirandančią iš tautinių skirtumų: „Vilniuje netrūko prabangių, turtingų vokiečių išlaikomų krautuvių. <...> Ilgainiui jiems nepavyko atlaikyti žydų pirklių, kurie gyveno vargingai, tenkindamiesi nedideliu pelnu, prekiaudami daug mažesnėmis kainomis, konkurencijos.“⁹⁴ Tad pasakojime apie ekonominę vystymąsi galima užčiuopti daugiakultūriškumo pėdsakų, kuris tarsi pagyvina margą amatų ir prekybos vaizdinį. Tačiau turint omenyje tai, kad bendrame Vilniaus pasakojimų kontekste ši kategorija užima tik nedidelę vietą, tokios tautinės įvairovės apraiškos taip pat yra tik periferiniai ir nebūtinai reikšmingi pasakojimai.

Nors minėti pavyzdžiai vaizduoja Vilnių kaip pažangų ir turtingą miestą, vadovėliuose jie nesudaro savarankiškų pasakojimų. Vartojami kaip iliustracijos Lietuvos istorijos kontekste jie

⁹³ Ignas Kapleris et al. *Laikas. Istorijos vadovėlis. 2 d. VIII kl.* Vilnius: Briedis, 2005, 210.

⁹⁴ Ignas Kapleris et al. *Laikas. Istorijos vadovėlis. 2 d. IX kl.* Vilnius: Briedis, 2006, 204.

Vilniaus pavyzdžiu nusako visos šalies ekonominę būklę, tam miesto istorija tampa valstybės istorijos įkūnijimu.

Kultūra ir švietimas

Kultūra

Jeigu prieš tai aptartos kategorijos apima pasakojimus, kuriuose Vilniaus istorija gali būti prilyginama Lietuvos istorijai, į kultūros ir švietimo kategorijas įeina tie naratyvai, kuriuose Vilnius lyginant su visa šalimi turi tam tikrą pranašumą. Būtent Vilniuje atsiradusios tendencijos ar priimti sprendimai visų pirma ir leido daugeliui kultūros ar mokslo reiškinių tapti reikšmingais bei pasklisti po visą šalį. Be to, kultūros ir švietimo kategorijai priskiriami pasakojimai išryškina ir kai kuriuos atsirandančius tautinius prieštaravimus, formuojančius Vilniaus kaip etniškai spalvingos sostinės įvaizdį. Kadangi abi šios kategorijos kai kuriais aspektais persipina tarpusavyje ar su kitomis, be to, yra viena nuo kitos priklausomos, jų reikšmė Vilniaus istoriniame pasakojime bus aptariama bendrai.

Vilnius kaip Lietuvos kultūros židinys visų pirma pasireiškia tuo, kad į jį kaip į sostinę pirmiausia atkeliavdavo skirtingų laikotarpių Europos tendencijos, susiformuodavo įvairūs judėjimai ar su kultūrine veikla susijusios įstaigos. Kaip tokius pasakojimus galima būtų paminėti gotikos, renesanso, baroko, klasicizmo plitimą, visų pirma pasireiškusių architektūroje; pirmųjų spaustuvių steigimąsi, knygų, laikraščių leidybą, metrikas; taip pat kultūrinių draugijų, organizacijų kūrimąsi. Viena vertus jie, kaip savarankiški pasakojimai, visų pirma apibrėžia Vilnių kaip kultūrinio šalies gyvenimo centrą (ar kai kuriais aspektais bent jau vieną iš centrų). Kita vertus, per juos išryškėja ir tam tikros priešpriešos, pasireiškiančios etniniu požiūriu.

Kultūrinis Vilniaus istorijos pasakojimas dar galėtų būti padalintas pagal minėtus gotikos, renesanso, baroko ir klasicizmo gyvavimo laikotarpius. Kai kuriuose vadovėliuose autorių pasirinkimu minimas ir rokoko stilius. Visi jie paprastai minimi kaip Europinės laikmečio tendencijos, atsispindinčios ir Lietuvos kultūroje: gotika visų pirma atsiranda per iš Europos atėjusį krikštą, jai pavaizduoti paprastai naudojamos šv. Onos ir / arba šv. Mikalojaus bažnyčių iliustracijos. Renesansas ir barokas atnešami per Žygimanto Augusto dvarą bei vienuolynus, o klasicizmas atsiranda kaip išsilavinusių (ypatingai Vilniaus universiteto dėka) veikėjų pastangų rezultatas. Tad Vilnius šiuose kultūriniuose pasakojimuose tampa tarsi filtras, per kurį ateina ir įsigali laikmečiui būdingos kultūrinės tendencijos.

Ypatingai daug dėmesio kultūrai skiriama aprašant ATR laikotarpį. Pagrindiniai jo pasakojimai yra Žygimanto Augusto dvaro atneštas renesansas ir jo kultūra bei savito stiliaus Vilniaus barokas. Jie gausiai iliustruojami ikoniniais pavyzdžiais, tokiais kaip Žemutinė pilis, Aušros vartai,

šv. Petro ir Povilo, šv. Kazimiero bažnyčios ir t. t. Vilniaus barokas apskritai kai kur tampa beveik senojo miesto kultūros aukštuma, sulyginama su žymiausiais Vakarų Europos pavyzdžiais: „Taip puikiai suprojektuoto barokinio pastato vidaus, kokį ir šiandien matome Vilniaus katedros šv. Kazimiero koplyčioje, nėra niekur – nei Romoje, nei į šiaurę nuo Alpių.“⁹⁵ Temas apibendrinančios užduotys taip pat orientuoja mokinį į baroką, jo savitumą ir reikšmingumą Vilniaus paveiksle: „Apibūdinkite baroko architektūros bruožus Lietuvoje. Parenkite pranešimą apie Vilniaus baroko mokyklą.“⁹⁶; „Kodėl Vilnius tradiciškai laikomas baroko miestu?“⁹⁷ Vilniaus pasakojimui tai svarbu tuo, kad išskirtinumo vaizdavimas sukuria ir aukšto lygio kultūros miesto įvaizdį. Be to, savitumas skiria šią kultūrą nuo kitų ir daro Vilnių unikaliu, o kadangi jo diktuojama kultūra sklinda visoje šalyje, tuo pačiu išskirtine tampa ir Lietuva.

Nors kalbant apie architektūrą Vilnius ir vaizduojamas kaip aukštos kultūros miestas išvengiant tautiškumo aspekto, tai sunkiau padaryti pasakojimuose, kuriuose svarbios kitos kultūrinės raiškos priemonės. Vienas ryškiausiai kultūrinį susiskaldymą parodančių bruožų yra kalba, o vienas jos išraiškos būdų – spauda. Pasakojimas apie ją Vilniuje prasideda nuo baltarusio Pranciškaus Skorinos įkurtos pirmosios spaustuvės, taip pat Vilniuje pradėtus leisti pirmuosius laikraščius lenkų kalba „Lietuvos kurjeris“ ir „Literatūros naujienos.“⁹⁸ Tačiau tai – verčiau pažangos ženklas, o ne tautiškumo išraiška, kadangi akcentuoja ne tiek turinį, kiek pačią spaudos priemonę; tuo tarpu pati P. Skorinos tautybė ar leidinio kalba yra tik šalutinis aspektas. Kita vertus, užuominų į tai, kokia kalba plito knygos iš Vilniaus, apskritai nėra daug. Kaip vienas lietuviškų knygų kūrybos centrų įvardijamas Vilniaus universitetas,⁹⁹ taip pat Vilniuje leisti leidiniai – Ivinskio kalendorius, „Vilties“ žurnalas¹⁰⁰, dienraštis „Vilniaus žinios“, kartu su Petro Vileišio įkurtais spaustuve ir knygynu telkusiais lietuvių inteligentus.¹⁰¹ Tokiu būdu į Vilniaus istorijos pasakojimą įtraukiama tautiškumo ženklų, tačiau jų reikšmė pačiam miestui nėra išplėtotą. Kita vertus, skirtingomis kalbomis leistų leidinių kiekybinis santykis pasakojime taip pat ryškiai nefigūruoja, tad galima kelti prielaidą, kad pasirinkimas nutylėti nelietuvišką Vilniaus spaudos istoriją galėtų daryti pasakojimą artimesnį būtent lietuviškai Lietuvai.

Panašios prielaidos peršasi ir vertinant pasakojimą apie Vilniaus meninę inteligentiją. Nemažai vadovėlių autorių kaip reikšmingus įvykius aprašė Vilniaus piešimo mokyklos įkūrimą ir

⁹⁵ Juozas Brazauskas, Bronius Makauskas, *Lietuvos praeities puslapiai. Istorijos vadovėlis. 1-oji kn. VII–VIII kl.* Kaunas, Šviesa: 2003, 152.

⁹⁶ Giedrius Mackevičius, Rimutė Morozovienė, Beatričė Stukienė, *Istorijos vadovėlis. 2 d. XI kl.* Vilnius: Baltos lankos, 2007, 191.

⁹⁷ Nelija Asadauskienė et al. *Istorijos vadovėlis. 1 d. IX kl. (serija „Raktas“)* Vilnius: Baltos lankos, 2009, 92.

⁹⁸ Mindaugas Tamošaitis, *Istorijos vadovėlis. 2 d. XI kl.* Vilnius: Baltos lankos, 2011.

⁹⁹ Rūstis Kamuntavičius et al. *Lietuvos istorija. XI–XII kl.* Vilnius: Vaga, 2000, 210.

¹⁰⁰ Algirdas Gečas et al. *Lietuva ir pasaulis. Istorijos vadovėlis. XII kl.* Kaunas: Šviesa, 2001.

¹⁰¹ Juozas Brazauskas, *Lietuvos istorija. VIII–IX kl.* Kaunas: Šviesa, 1995, 302.

lietuvių dailės draugijos įsteigimą. Šių įvykių sureikšminimas rodo, kad Vilniuje vis dėlto gyveno pakankamai didelė lietuvių bendruomenė, gebanti turėti savo inteligentų ratą. Tačiau skirtinguose vadovėliuose šių įvykių retorinis apipavidalinimas šiek tiek skiriasi. Neutraliausiai juos aprašo J. Brazauskas ir kiti: „Pirmoji lietuvių dailės paroda buvo iškilmingai atidaryta 1907 m. pr. Vilniuje Petro Vileišio namuose.“; „1907 m. rugsėjo mėn. Vilniuje įvyko steigiamasis Lietuvių dailės draugijos susirinkimas, subūręs meninę lietuvių inteligentiją.“¹⁰² Tik nuoroda į iškilmingą atidarymą čia rodo, kad tai buvo neeilinis renginys. Tuo tarpu R. Civinskas ir K. Antanaitis rašo, kad mieste gyveno ir kūrė tik pavieniai lietuvių inteligentai¹⁰³, o „Vilniuje atidaryta piešimo mokykla nutraukė Vilniaus meno mokyklos tradicijas ir sekė Rusijos dailininkų kūryba“,¹⁰⁴ t. y. lietuviai Vilniuje buvo tik mažuma, o piešimo mokykla nebuvo unikalus lietuviškosios kultūros reiškiny, bet verčiau pasidavė dominuojančiosios kultūros įtakai. Trečiasis pavyzdys šiuo atžvilgiu pats optimistiškiausias: „1907 m. rugsėjo 2 d. Vilniuje įvyko steigiamasis Lietuvių dailės draugijos susirinkimas. Jis vainikavo kelių metų pastangas suburti meninę lietuvių inteligentiją. Šis įvykis Vilniuje buvo garsiai komentuojamas. Lenkai tą projektą laikė „litvomanišku miražu.“¹⁰⁵ Lietuvių draugijos įsteigimas apibūdinamas kaip tautos pasiekimas, o nuoroda į jo garsumą reiškia ne tik jo svarbą, bet galėtų implikuoti ir tai, kad daugeliui Vilniaus gyventojų šis įvykis buvo aktualus, t. y. daugelis jų buvo lietuviai. Nors kiekybinis tautinių grupių santykis iš tokio pasakojimo konstravimo gali būti tik nuspėjamas, nuoroda į lenkų požiūrį draugijos įsteigimo klausimu rodo jų ir lietuvių priešpriešą bei inteligentų sambūrį kaip lietuvių laimėjimą siekiant mieste įtvirtinti savo kultūrą.

Vis dėlto, toks kiekybinio tautinių grupių santykio nutylėjimas tik neaiškiai apibrėžia etninį miesto paveikslą. Turint omenyje, kad šis pasakojimas yra bendro Lietuvos istorijos pasakojimo dalis, galima būtų suvokti lietuvius kaip dominuojančią tautinę grupę, o laikantis nuomonės, kad lietuviai XIX-XX amžių sandūroje Vilniuje nebuvo dominuojanti etninė grupė, šį pasakojimą galima perskaityti kaip lietuvių bandymą įsitvirtinti kitų kultūrų dominuojamame mieste. Kaip ir pasakojimo apie spaudą atveju, galima spėti, kad realūs skaičiai čia nutylimi sąmoningai siekiant, kad tiek Vilniaus, tiek Lietuvos pasakojimai nenukryptų nuo tautinio naratyvo. Tačiau tokie spėjimai tėra prielaidos, o bendras pasakojimo vaizdas priklausomai nuo teksto tampa gana prieštaringas.

¹⁰² Juozas Brazauskas, Saulius Jurkevičius, Kęstutis Petrauskis, *Naujųjų amžių istorija. IX kl.* Vilnius: Kronta, 1999.

¹⁰³ Remigijus Civinskas, Kastytis Antanaitis, *Lietuvos istorija. XII kl.* Vilnius: Vaga, 2001, 62.

¹⁰⁴ Ten pat, 81 p.

¹⁰⁵ Juozas Brazauskas, Bronius Makauskas, *Lietuvos praeities puslapiai. Istorijos vadovėlis. 2-oji kn. IX kl.* Kaunas: Šviesa, 2003, 97.

Apskritai per kultūrinius reiškinius pradėdant pasakojimą apie tautinį atgimimą atsiskleidžia ne tik lietuvių tautinės Vilniuje gyvenusios bendruomenės. Aiškiausiai tai galima identifikuoti per lingvistinį aspektą. Vadovėlyje „Laikas“ pateikiama iliustracija su priedu „Vilniuje 1913 m. vykusios parodos plakatas su užrašais rusų, lenkų, gudų ir lietuvių kalbomis.“¹⁰⁶ orientuoja skaitytoją į tautinę Vilniuje vyravusią įvairovę, kurios poreikiams patenkinti naudojamas keturkalbis plakatas. Visos keturios tautos čia yra lygiavertės, o ir pačioje iliustracijoje nei viena jų nėra atskirai pabrėžiama. Kita vertus, esama ir užuominų į dominuojančią kalbinę grupę: „Vilniaus teatras veikė su pertraukomis, vaidino rusų ir užsienio kalbomis.“¹⁰⁷ Kokios konkrečiai buvo tos užsienio kalbos nenurodoma, tačiau iš konteksto suprantama, kad Rusijos imperijos valdymo laikais vykusio tautinio atgimimo metu veikęs teatras, kuriame buvo vaidinama rusų kalba, yra būtent rusų etninės grupės dominavimo išraiška, priešinga lietuviškosios Lietuvos idėjai.

Galiausiai kalbant apie kultūrą Vilniaus pasakojimas apibrėžia miestą ne tik kaip kultūrinį šaltinį, bet ir kaip atminties vietą, kurioje užfiksuota istorija. Tai įamžina dabartinio Aukštutinės ir Žemutinės pilių, Verkių rūmų, Vilniaus bažnyčių iliustracijos, ypatingai pateikiamos skyrių apibendrinimuose. Naujesniuose vadovėliuose tai pasireiškia ir minint Valdovų rūmų atstatymą bei Vilniaus senamiesčio įtraukimą į UNESCO pasaulio kultūros paveldo sąrašą. Prie to prisideda ir senesnių laikų pasakojimai: senienų muziejaus ir archeologijos komisijos įkūrimas, sovietmečiu įsteigtas studentų istorikų klubas „Talka“, siekiantis išgelbėti naikinamus istorinius Vilniaus senamiesčio paminklus. Visa tai apibrėžia Vilnių kaip savotišką atminties saugyklą. Pirmuoju atveju „po 1863 m. sukilimo daugelis [senienų muziejaus] eksponatų išvežti į kitas Rusijos įstaigas.“¹⁰⁸, antruoju – sovietinė valdžia, griauanti praeities paminklus,¹⁰⁹ yra verčiau sisteminiai valstybės negu tautos priešai, tačiau kartu rodo Vilniuje buvus ir rusiškojo režimo įtakotos kultūros paliktų pėdsakų.

Tad iš kultūrinių Vilniaus pasakojimų ir jų retorinio apipavidalinimo galima padaryti dvejopas išvadas. Viena vertus, Vilnius buvo ir yra svarbus Lietuvos kultūrinės pažangos centras. Kita vertus, savo pėdsaką čia paliko ir kitos kultūros, kurių buvimas mieste ne visada suprantamas teigiamai. Tačiau bendrai tautiškumas pasakojime nėra svarbus, per kultūrą labiau akcentuojant Vilniaus kaip pagrindinio Lietuvos miesto statusą.

¹⁰⁶ Ignas Kapleris et al. *Laikas. Istorijos vadovėlis. 2 d. IX kl.* Vilnius: Briedis, 2006, 193.

¹⁰⁷ Juozas Brazauskas, *Lietuvos istorija. VIII–IX kl.* Kaunas: Šviesa, 1995, 343.

¹⁰⁸ Remigijus Civinskis, Kastytis Antanaitis, *Lietuvos istorija. XII kl.* Vilnius: Vaga, 2001, 81.

¹⁰⁹ Arūnas Streikus, Ramojus Kraujelis, Mindaugas Tamošaitis *Raktas. Istorijos vadovėlis. 2 d. X kl. (serija „Raktas“)*. Vilnius: Baltos lankos, 2010, 174.

Švietimas

Švietimo kategorija į kultūros panaši tuo, kad Vilnius čia taip pat įvardijamas kaip centrinis miestas, iš kurio visoje šalyje plito progresyvūs sprendimai. Svarbiausias šių centrų – Vilniaus universitetas, išugdęs daugelį tiek intelektualinio, tiek kultūrinio, tiek dvasinio gyvenimo veikėjų. Geriausiai jo reikšmę apibūdina Viktoro Jakimavičiaus tekstas: „Vilniaus universiteto įkūrimas 1579 metais buvo svarbus ne tik Lietuvos, bet ir kaimyninių šalių kultūrai. <...> Dėstyti buvo pakviesta žymių profesorių, daugiausia užsienio mokslininkų. Universitete mokslas vyko lotynų ir lenkų kalbomis. Jame mokėsi jaunimas iš Lenkijos, Ukrainos, Gudijos. Bet ypač svarbus Vilniaus universitetas Lietuvos kultūrai: per kelis šimtmečius jis išugdė daug mokytų žmonių - mokslininkų, kunigų, rašytojų.“¹¹⁰ Šiuo požiūriu švietimas su kultūra persipina ne tik pasakojimo pobūdžio panašumu, bet ir per juose veikiančius veikėjus. Šalia Vilniaus universiteto pažymėtinos ir Vilniaus istorijos pasakojime atsirandančios pirmosios mokyklos, kurios panašiai kaip ir architektūriniai stiliai ar spaustuvių steigimasis yra laikmečio pažangos ženklas. Todėl pasiekimai šioje srityje rodo Vilniaus neatsilikimą nuo pasakojamojo laikotarpio Europos miestų, netgi išaukština jį iš valstybės į regiono kultūrinį centrą.

Tačiau pažangos aspektas yra ne vienintelis, atsiskleidžiantis pasakojimais, priklausančiais švietimo kategorijai. Jais apibrėžiamas dėstomas turinys bei forma padeda suvokti tautinį miesto paveikslą bei nujauti, kurios tautinės bendruomenės ar kultūrinės įtakos to meto mieste buvo reikšmingos. Tačiau čia pasakojimai apie Vilniaus universitetą, kaip inteligentijos ugdymo įstaigą, ir mokyklas, skirtas masėms, kiek išsiskiria. Iš pasakojimų apie Vilniaus universitetą akivaizdu yra tai, kad Vilniaus istorijai buvo reikšmingos lenkiškoji ir rusiškoji kultūros. Daugelis autorių mini, kad jame buvo dėstoma lenkų kalba, tačiau kiek skiriasi jų nurodomi motyvai. „To meto [XVIII a.] Vilniaus universitete buvo dėstoma lotynų ir lenkų kalbomis, tai skatino Lietuvos visuomenės lenkinimą.“¹¹¹ ir „Vilniaus universitete buvo dėstoma lenkų kalba, nes lenkų kalba vyravo Lietuvos visuomenėje.“¹¹² visiškai priešingai aiškina lenkų kalbos įsitvirtinimą: viena vertus lenkėjimas kyla iš universiteto institucijos, kita vertus, institucija yra formuojama pagal visuomenę. Nors abiem atvejais lenkiškoji įtaka svarbiausiai Vilniaus miesto švietimo įstaigai yra akivaizdi, aprašomi priežastiniai ryšiai nepaaiškina, kiek iš tikrųjų ji buvo svarbi to meto visuomenei ne tik kaip institucinis nurodymas.

¹¹⁰ Viktoras Jakimavičius, *Gimtoji šalis Lietuva. Lietuvos istorijos skaitiniai. V kl.* Vilnius: Alma littera, 1998, 113.

¹¹¹ Giedrius Mackevičius, Rimutė Morozovienė, Beatričė Stukienė, *Istorijos vadovėlis. 2 d. XI kl.* Vilnius: Baltos lankos, 2007, 231.

¹¹² Autorių kolektyvas, *Baltijos šalių istorija. X–XII kl.* Vilnius: Kronta, 2000, 126.

Tuo tarpu lenkiškojo Vilniaus universiteto kontekste užsimezga ir lietuviškoji kultūra. Kiekybine prasme tekstuose jai teikiama didelė reikšmė, tačiau konkretūs pavyzdžiai rodo, kad ji mezgėsi lenkiškosios kultūros kontekste ir prasidėjo apskritai kaip naujiena to meto akademiniame pasaulyje. „XIX a. pradžioje Vilniaus universitetas virto kultūros ir visuomenės švietimo, lenkiško patriotizmo ugdymo centru.“¹¹³ Tačiau tame pačiame tekste rašoma: „1822-1824 m. Vilniaus universitete veikė žemaičių studentų būrelis, puoselėjęs lietuviybę, kėlęs lietuvių kalbos vartojimo galimybę ir būtinybę.“¹¹⁴ Kiti vadovėliai taip pat mini žemaičių studentų sąjūdžius, o tai rodo, kad to meto Vilniuje lietuviškumas aktualiausias buvo ne iš čia kilusiems, o iš kitų Lietuvos kraštų atvykusiems gyventojams. Tad nors Vilnius nupasakojamas kaip fizinis tautinio atgimimo centras, jo idėjos į miestą ir jo intelektualinę mokyklą vis dėlto atėjo iš kitur.

Tautiškumo aspektas kiek kitaip reiškiasi per pasakojimą apie mokyklas. Jame taip pat ne visada aišku, ar mokymas lenkų kalba buvo institucinis nurodymas, ar kilo iš to, kad lenkų kalba vyravo visuomenėje. Jūratė Litvinaitė rašo, kad pirmojoje LDK mokykloje „vaikus mokydavo skaityti, skaičiuoti, rašyti ir lietuviškai, ir lenkiškai.“¹¹⁵ Tačiau vėlesniais laikais „LDK mokyklose ir Vilniaus universitete lotynų kalbą pakeitė lenkų kalba (lietuvių kalba vartota tik pradinėse mokyklose). Lietuvių valstybingumo ir tautinio atskirumo šūkiui, ryškūs XVI amžiuje, dabar blėso.“¹¹⁶ Vilniaus universitete studijuojančios ir dėstančios inteligentijos lenkiškumą galėtų paaikškinti bajorų luomo polinkis į lenkiškąją kultūrą, tačiau plačiajai visuomenei skirtose mokyklose naudojamos dėstymo kalbos pasirinkimo motyvai lieka neaiškūs.

Aiškesnį vaizdinį apie Vilniaus kultūrinį įvairiapusiškumą galėtų padėti susidaryti priešprieša tarp carinės Rusijos vykdytos rusifikacijos politikos ir tuometinės Vilniaus gubernijos švietimo padėties: „Nors slaptųjų mokyklų buvo gana daug, jų skaičius įvairiose Lietuvos vietose nevienodas. Pavyzdžiui, trijose lietuviškose Vilniaus gubernijos apskrityse 1883-1904 m. veikė tik 4 lietuviškos mokyklos. Visai nėra duomenų apie slaptųjų mokyklų veiklą Vilniaus apskrityje.“¹¹⁷ Kiti autoriai mini itin smarkią rusifikaciją¹¹⁸ ir tai, kad dalis slaptųjų mokyklų buvo lenkiškos.¹¹⁹ Kalbant apie polonizaciją tarpukariu lietuviško švietimo pasakojime atsiranda kiek daugiau: „Labai daug lietuvių kultūros ir švietimo židinių lenkai likvidavo. <...> Ypač didelis praradimas buvo lietuviškų

¹¹³ Algirdas Gečas et al. *Lietuva ir pasaulis. Istorijos vadovėlis. XII kl.* Kaunas: Šviesa, 2001, 28.

¹¹⁴ Ten pat, 121 p.

¹¹⁵ Jūratė Litvinaitė, *Palikimas. Istorijos vadovėlis. 2-oji kn. V kl. (serija „Šok“)*. Kaunas: Šviesa, 2007, 26.

¹¹⁶ Juozas Brazauskas, Bronius Makauskas, *Lietuvos praeities puslapiai. Istorijos vadovėlis. 1-oji kn. VII–VIII kl.* Kaunas: Šviesa, 2003, 176.

¹¹⁷ Nelija Asadauskienė et al. *Istorijos vadovėlis. 2 d. IX kl. (serija „Raktas“)*. Vilnius: Baltos lankos, 2009, 52.

¹¹⁸ Remigijus Civinskas, Kastytis Antanaitis, *Lietuvos istorija. XII kl.* Vilnius: Vaga, 2001, 80.

¹¹⁹ Juozas Brazauskas, *Lietuvos istorija. VIII–IX kl.* Kaunas: Šviesa, 1995, 282.

mokyklų uždarymas.¹²⁰ Iš tokių nuorodų sunku susidaryti įvaizdį, kaip iš tiesų atrodė Vilnius kultūrine prasme. Pasakojime atsiranda tiek lietuviško, tiek lenkiško, tiek rusiško švietimo užuominų, bet pagal švietimo politiką galima verčiau atsekti, kokią kultūrą Vilniuje norėta suformuoti, negu kokia ji iš tiesų vyravo.

Nors kalbant apie kultūrą tautiškumo aspektą kai kuriais atvejais galima nesunkiai apeiti, jis daug ryškiau matosi pasakojimuose apie švietimą. Abi šios kategorijos yra esminės tautos susiformavimui, tačiau skirtingos kultūrinės išraiškos formos leidžia išvengti tautinių žvilgsnių. Tuo tarpu pasakojime apie švietimą juntama tarsi nuoskauda dėl susidariusios situacijos, kuria formuojamas Vilniaus lietuvių kaip savotiškos aukos įvaizdis.

Religija

Švietimą pateikiant kaip reikšmingą tautinės bendruomenės formavimo ar įtvirtinimo įrankį, verta paminėti ir kitą kategoriją, per kurią vyksta identifikacija. Nors religija kaip atskiras pasakojimas vadovėliuose užima nedaug vietos, katalikybė nuo pat Lietuvos krikšto yra vienas skiriamųjų lietuvių tautos bruožų.

Religija Vilniaus istorijos pasakojime svarbi ne tik kaip miesto, kuriame nuo pagonybės laikų buvo pagrindinė lietuvių maldos vieta, įvardijime. Religinė identifikacija ir per ją ryškėjančios tautinės priešpriešos tampa akivaizdžios kalbant apie katalikų bažnyčių vertimą stačiatikių cerkvėmis caro valdžios įsakymu. Šis procesas taip pat pagrindžiamas iliustracijomis: prieš tai kaip baroko architektūros paminklas pateikiama šv. Kazimiero bažnyčia verčiama į stačiatikių šv. Nikolajaus soborą.¹²¹ Tai ne tik tiesiogiai vaizduoja Rusijos imperijos valdžios politiką, bet tuo pačiu ir parodo, kaip iš Vilniaus miesto bei lietuvių tautos yra atiminėjamas kultūrinis savitumas.

Per religinį pasakojimą taip pat atsispindi ir tautinė gyventojų sudėtis. Priklausomai nuo to, kokia kalba vyko pasakojamo laikotarpio pamaldos, galima nuspėti, kad ja kalbanti etninė grupė to meto visuomenėje buvo vyraujanti. Teiginys, jog „kai kurie kunigai [Vilniuje] skaitė pamokslus rusiškai.“¹²² ir po šio skyriaus sekantys klausimai „kodėl pasipriešinimas rusifikacijai žemaičių vyskupystėje buvo aktyvesnis negu Vilniaus? Kodėl Rusijos valdžia netaikė vienodos antilietuviškos politikos Užnemunėje ir Kauno bei Vilniaus gubernijose?“¹²³ apibrėžia Vilnių kaip miestą, kuriame pamaldos ne lietuvių kalba yra pakankamai įprastas reiškinys ir nesulaukia didelio pasipriešinimo.

¹²⁰ Juozas Brazauskas, Bronius Makauskas, *Lietuvos praeities puslapiai. Istorijos vadovėlis. 3-ioji kn. X kl.* Kaunas: Šviesa, 2004, 38.

¹²¹ Juozas Brazauskas, Bronius Makauskas, *Lietuvos praeities puslapiai. Istorijos vadovėlis. 2-oji kn. IX kl.* Kaunas: Šviesa, 2003.

¹²² Remigijus Civinskas, Kastytis Antanaitis, *Lietuvos istorija. XII kl.* Vilnius: Vaga, 2001, 71.

¹²³ Ten pat, 73.

Galiausiai, kadangi religija (bažnyčios, mišios) yra kartu ir kultūros sklaidos įrankis, šis procesas tampa dvejopas: per religines institucijas ir kalbą vyksta tiek lenkėjimas arba rusėjimas, tiek ir klausytojų auditorija diktuoja tam tikros kalbos poreikį: „Krikštą ir tikėjimo tiesas aiškino ir Vilniuje gyvenantys vienuoliai pranciškonai, kurie lietuvius mokė tikybos gimtąja kalba.“¹²⁴ Tad religija Vilniaus istoriniame pasakojime figūruoja ir kaip vienas kultūrinio savitumo bruožų, ir kaip kitų kultūrų įtakos skleidimo įrankis.

Vilniuje vykę įvykiai

Politiniai įvykiai

Kultūra, švietimas ir religija yra gana abstrakčios kategorijos: nors joms ir priklauso pakankamai konkretūs objektai, jos yra visa apimančios ir daugiaprasmės. Tačiau Vilniaus istorijos pasakojimas dėstomas ne tik jomis. Ne mažiau reikšmingi jam yra Vilniuje vykę arba kitaip su miestu susiję politiniai įvykiai: tai ir sprendimai, tokie kaip Magdeburgo teisės suteikimas ar savitarpio pagalbos sutarties sudarymas, ir laiko bei vietos apibrėžti renginiai kaip Didysis Vilniaus seimas ar George Busho vizitas. Jie ne tik parodo Vilniaus reikšmingumą, bet ir užima svarbią vietą tiek miesto, tiek valstybės istorijos pasakojime.

Politinių Vilniuje vykusių įvykių kategorija yra panaši į Vilniaus kaip valstybės centro, tačiau nuo jos skiriasi tuo, kad miesto istorija čia nėra prilyginama Lietuvos istorijai, bet formuojasi kaip nors ir panašus, bet atskiras pasakojimas. Čia reikšmingiausi įvykiai yra sostinės perkėlimas į Vilnių, dažniausiai apibrėžiamas kaip Vilniaus įkūrimas ir Gedimino laiškas, kvietę į miestą Vokietijos pirklius bei amatininkus; Magdeburgo teisės suteikimas; Didysis Vilniaus seimas. Jie pasikartoja visuose atitinkamą laikotarpį aprašančiuose vadovėliuose, taip pat yra tam tikri atskaitos taškai, žymintys skirtingus Vilniaus istorijos etapus.

Nuo Vilniaus įkūrimo prasidedanti jo kaip sostinės istorija visų pirma simbolizuoja ir Lietuvos valstybingumą. Tačiau Vilnius nuo likusios valstybės dalies skiriasi tuo, kad jis yra išryškinamas viso Lietuvos pasakojimo kontekste kaip valdovų rezidencijos bei iliustracijomis vaizduojamų valstybingumo simbolių buvimo vieta. Senesniuose vadovėliuose taip pat pasakojama miesto įkūrimo legenda apie geležinį vilką tarsi dvasiškai legitimizuoja tokį sostinės pasirinkimą, o seniausiąjame jų pateikiamos Balio Sruogos eilės tampa užuomina į simbolinę miesto prasmę lietuvių tautai:

*Mes išmirsim, Amžiai slinks,
Ažuolai pavargs, sulinks,
Miestas amžiais nemarus*

¹²⁴ Bronius Makauskas, *Lietuvos istorijos vadovėlis. 1-oji kn. XI–XII kl.* Kaunas: Šviesa, 2006, 62.

*Lietuvos sargyboj bus!
Kol lietuviui Vilnius švies,
Kol jo meilė bus gyva, -
Amžių amžiai tesrovės:
Nemari bus Lietuva.¹²⁵*

Vėlesniuose leidimuose daugiau dėmesio kreipiama į Gedimino užsienio politiką, t. y. laiškus, siųstus Vakarų Europai ir tai, ką jis jais pasiekė. Čia Vilnius tampa daugelio kultūrų prieglobsčiu, pasakojama, kaip skirtingų tautybių ir tikėjimų žmonės jame sugyveno. Pavyzdžiui, cituojamu A. J. Greimo ir S. Žuko tekstu autoriai kuria Vilniaus kaip tradiciškai taikaus ir tolerantiško miesto įvaizdį: „Mieste ir visoje šalyje viešpatauja religinė santarvė. Ją visų pirma lemia tradicinė tolerancija, paveldėta iš pagonybės laikų: perkėlęs suverenių dievų šventyklą į Vilnių, didysis kunigaikštis Gediminas kartu siunčia laiškus į didžiuosius Vakarų Europos miestus ir kviečia pirklus ir amatininkus kurtis Lietuvoje, tarp kita ko paminėdamas, kad tikintiesiems Vilniuje jau pastatytos dvi katalikų bažnyčios.“¹²⁶ Viena iš skyrių apibendrinančių užduočių atkreipia dėmesį į tautinį įvairialypiškumą: „Prisiminkite, kodėl Vilniuje gyveno įvairių tautybių žmonių.“¹²⁷ Tad Vilniaus įkūrimas ne tik žymi svarbią datą Lietuvai kaip valstybei, bet ir Vilnių kaip miestą šis pasakojimas parodo progresyvų ir daugiakultūrį.

Tuo tarpu Didžiojo Vilniaus seimo pasakojimas akcentuoja miesto reikšmę nebe tiek valstybei, kiek pačiai lietuvių tautai. Šiuo įvykiu Vilnius vadovėliuose apibendrinamas kaip būtent lietuvių tautinio atgimimo centras nepaisant jo mišrios etninės sudėties ir sudėtingo miesto lituanizacijos proceso, aprašyto pradžioje minėtų D. Mačiulio ir D. Staliūno. Mokiniai, klausiami „kodėl organizatoriai lietuvius nutarė pakviesti į Vilnių, o ne į kurį nors kitą Lietuvos miestą?“¹²⁸, yra skatinami mąstyti apie Vilnių kaip apie istorinę sostinę, o tai, kad Didysis Vilniaus seimas vadinamas „didžiausią poveikį lietuvių sąjūdžiui“¹²⁹ turėjusiu įvykiu parodo Vilnių ne tik kaip valstybės, bet ir kaip tautos centrą.

Galiausiai Vilnių kaip faktinę Lietuvos valstybės ir simbolinę lietuvių tautos sostinę įprasmina Vilniaus krašto atgavimo po Lenkijos okupacijos pasakojimą iliustruojanti nuotrauka (pav. 2). Joje vaizduojama nepriklausomos Lietuvos kariuomenė Vilniuje, Katedros aikštėje. Būtinasis valstybės atributas – kariuomenė, kartu su dvasinio gyvenimo simboliu – katedra bei vadovėlio tekstu, nupasakojančiu ilgametės pastangos atgauti istorinę sostinę, tarsi vainikuoja nepriklausomos Lietuvos

¹²⁵ Juozas Brazauskas, *Lietuvos istorija. VI-VII kl.* Kaunas: Šviesa, 1994, 68.

¹²⁶ Evaldas Bakonis, Jonas Janušas, *Lietuva ir pasaulis. Istorijos vadovėlis. XI kl.* Kaunas: Šviesa, 2001, 223.

¹²⁷ Rimvydas Laužikas et al. *Kelias. Istorijos vadovėlis. V kl.* Vilnius: Briedis, 2000, 29 p.

¹²⁸ Nelija Asadauskienė et al. *Istorijos vadovėlis. 2 d. IX kl. (serija „Raktas“)*. Vilnius: Baltos lankos, 2009, 75.

¹²⁹ Juozas Brazauskas, Saulius Jurkevičius, Kęstutis Petrauskis, *Naujųjų amžių istorija. IX kl.* Vilnius: Kronta, 1999.

tarpukario istoriją. Mokiniai netgi raginami įsijausti į to meto visuomenės nuotaikas ir taip suvokti simbolinę Vilniaus reikšmę: „Papasakokite apie lietuvių išgyvenimus, įžengus į Vilnių Lietuvos kariuomenei.“¹³⁰ Tačiau ši miesto atgavimo euforija tuo pačiu ir apkartinama dažnai cituojamu to meto posakiu „Vilnius mūsų, o mes rusų!“.¹³¹ Taip Vilnius, visoje istorijos pasakojimo linijoje svarbiausias Lietuvos ir lietuvių tautos miestas, tuo pačiu yra pavaizduojamas ir kaip okupacijos tragediją paskatinantis veiksnys.

Pav. 2 Vilniaus krašto atgavimas

Politinių įvykių aprašymais Vilnius yra ne tik savaime suprantamas kaip Lietuvos sostinė. Jais toks miesto statusas pagrindžiamas ir įtvirtinamas. Be to, per politinius įvykius sustiprinamas Vilniaus kaip metaforinės Lietuvos širdies vaizdavimas, o jų fone visi kiti miesto istorijos pasakojimai, nors kiekybiškai galbūt užimantys ir svarbesnę vietą, savotiškai nublanksta.

Išorinės nelaimės ir pasipriešinimas

Politiniai Vilniuje vykę įvykiai yra taip pat glaudžiai susiję su išorinių nelaimių ir pasipriešinimo kategorijomis, tam tikra prasme atliepiančiomis viena kitą. Į išorinių nelaimių kategoriją patenka visi ne vidinių valstybės jėgų sukelti sunkumai bei tragedijos, užimantys reikšmingą vaidmenį Vilniaus istorijos pasakojime. Jų pavyzdžiai galėtų būti maras, kazokų antpuolis ATR laikais, Lenkijos ar SSRS okupacija ir pan. Tuo tarpu pasipriešinimo kategorija apibrėžia įvykius, kilusius kaip protestas prieš esamą situaciją ar kaip siekis apsiginti nuo priešiško režimo: sukilimus prieš carinės Rusijos valdžią, akcijas prieš Vilniaus krašto okupaciją, antisovietinius

¹³⁰ Stanislovas Stašaitis, Jūratė Šačkutė, *Tėvynės istorijos puslapiai. Lietuvos istorijos vadovėlis. V kl.* Vilnius: Margi raštai, 2000, 145.

¹³¹ Mindaugas Tamošaitis, *Istorijos vadovėlis. 1 d. XII kl.* Vilnius: Baltos lankos, 2012, 145.

judėjimus ir mitingus. Vilnius abiem atvejais gali būti tiek veiksmų objektas, tiek centras, kuriame jie kyla. Tai priklauso nuo konkretaus pasakojimo.

Po klestėjimo laikotarpiu laikomų LDK laikų, vienas pirmųjų valstybės nuosmukio ATR sudėtyje ženklų yra Tvano periodas, kurio metu rusų kariuomenė užima ir siaubia Vilnių. Miesto statusas čia parodo valstybės statusą – užėmus jos branduolį, nuosmukis apima visą šalį. Vilnius taip pat pozicionuojamas ir pasakojimuose apie Lenkijos okupaciją, tik čia ne tik per patį jos faktą, bet ir karinių, diplomatinių, visuomeninių organizacijų dedamų pastangų pagalba; taip pat aprašant visuomenės nuotaikas užimto Vilniaus klausimu įrodomas miesto kaip istorinės Lietuvai priklausančios sostinės statusas ir okupacijos neteisėtumas.

Panašia logika į Vilniaus istorijos pasakojimą įtraukiami pasipriešinimo kategorijai priskiriami įvykiai. 1794 m., 1831 m., 1864 m. ir LAF sukilimai, antisovietiniai mitingai vaizduoja Vilnių kaip įvykių branduolį Lietuvoje. Tačiau Vilniaus kaip istorinės sostinės statusas čia didelės reikšmės neturi – daug svarbesniu tampa miesto dydis ir jo kaip strateginio centro reikšmė tiek organizuojant, tiek malšinant pasipriešinimus. Kiek kitaip pasakojimas konstruojamas kalbant apie Lenkijos okupaciją ir bandymus jai pasipriešinti. Čia Vilnius tampa savotišku konflikto ir protesto prieš esamą situaciją objektu, kadangi būtent į jį nukreiptos aprašomos diplomatinės pastangos atgauti regioną, įsteigtų visuomeninių organizacijų veikla; plėtojama, kuo Vilnius svarbus lietuvių tautai ir valstybei, įvairiomis iliustracijomis (tarpukario laikų plakatais, atvirukais, kitomis formomis) vaizduojamos visuomenės nuomonės išraiškos priemonės. Viename vadovėlių visuomenės nuomonę iliustruoja šaltinis: „Voldemarininkų centre Kaune po ilgesnio pasitarimo buvo nutarta ypač remti karo žygį į Vilnių. Jie net ultimatyviai reikalavo – arba žygis į Vilnių, arba aktyvioji visuomenė sukilsianti prieš pat Respublikos Prezidentą, vyriausybę ir visus smetonininkus.“¹³² Visa tai sukuria masinio susirūpinimo dėl Vilniaus krašto įspūdį, o Vilniaus problema tampa tautą vienijančiu veiksmu.

Kiek kitaip kuriamas Vilniaus Sausio 13-osios naktį paveikslas. Paprastai šio pasakojimo tekstas nėra išplėtojamas, paminimi tik svarbiausi įvykio faktai. Vilnius čia vaidina sostinės ir pagrindinio šalies miesto vaidmenį, kadangi užėmus svarbiausius strateginius jame esančius objektus būtų užimta ir visa valstybė. Tačiau iš kitų pasipriešinimo įvykių Sausio 13-ąją išskiria paties įvykio naratyvo konstravimas. Jis atspindimas ne tiek tekstu, kuriame trumpai pažymima, kad pasipriešinimas vyko taikiomis demonstracijomis, kiek nuotraukomis, kurių

¹³² Juozas Brazauskas, Bronius Makauskas, *Lietuvos praeities puslapiai. Istorijos vadovėlis. 3-ioji kn. X kl.* Kaunas: Šviesa, 2004, 94.

kiekviename vadovėlyje yra bent pora. Dažniausiai jos vaizduoja tankus prie televizijos bokšto arba karstus Katedros aikštėje, vyresnių klasių vadovėliuose paprastai atsiranda ir žmogų traiškančio tanko nuotrauka. Viena vertus, tai sukuria kontrastą tarp rašytinio pasakojimo apie taikų protestą ir žiaurios jos iliustracijos, kuris išryškina sovietų agresyvumą. Kita vertus, šis kontrastas, nuotraukos bei jose vaizduojami Vilniuje esantys objektai tampa Sausio 13-osios atminties vietomis, kurios formuoja požiūrį į okupaciją, nepriklausomybės kainą bei savotiškai pagrindžia, kodėl jos reikėjo siekti.

Apskritai išorinių nelaimių ir pasipriešinimo kategorijos parodo Vilnių ne tik kaip veiksmo objektą ar centrą ir dvišalius nesutarimus – per jų pasakojimus taip pat išryškėja intensyvios kultūrinės priešpriešos, ypatingai kalbant apie Lenkijos užimtą Vilniaus kraštą. Įvairūs autoriai skirtingai dėsto šį pasakojimą. Kai kurie jų bando paaikškinti Lenkijos pretenzijas į Vilnių kaip argumentą pasitelkiant demografinį lenkų pranašumą arba naudojantis šaltiniais kaip šis Tomo Venclovos tekstas: „Tai nepaprasta situacija netgi pasaulio mastu: vienos tautos sostinė drauge buvo labai svarbus kitos tautos kultūros centras. <...> Joks lietuvis neabejoja, kad 1920 metų Želigovskio akcija prieštaravo tarptautinei teisei; ir čia lietuviai neklysta. Bet drauge reikia pripažinti, jog lenkai Vilniuje tais laikais demografijos ir kultūros požiūriu dominavo. Taigi reikia pabandyti suprasti ir lenkų tuometinį požiūrį, nors lietuviams tai tikrai sunkus uždavinys.“¹³³ Nors kultūrinio Vilniaus ir visos Lietuvos lenkinimo užuominų galima rasti jau pasakojime apie ATR laikus, čia polonizacija dažnai suvokiama kaip prievartinė Lenkijos valdžios įtvirtinimo priemonė: „Lenkijos valdžia prieš Vilniaus krašto lietuvius ir gudus griebėsi represijų. 1938 m. visoje Vilnijoje veikė tik dvi lietuviškos pradinės mokyklos ir vienintelė gimnazija Vilniuje. Iš Lenkijos atvyko ir įsikūrė apie 100 tūkst. lenkų kolonistų. Šiomis priemonėmis valdžia tikėjosi įrodyti, jog čia lietuvių nesama, nuo amžių gyvena lenkai.“¹³⁴ Užsimenama netgi apie lenkų kariškių vykdytus žydų pogromus, taip pat tai, kad Lenkijos valdžios organizuoti rinkimai į Vidurio Lietuvos Vilniaus seimą buvo neteisėta klaida. Visas šis pasakojimas yra konstruojamas iš Lietuvos, niekada nepripažinusios Vilniaus krašto okupacijos, perspektyvos. Nors jame ir neslepama, kad etninių lietuvių gyventojų Vilniuje buvo mažuma, Lenkijos pretenzijos į miestą ir regioną nepateisinamos. Todėl Vilniaus krašto okupacijos pasakojimas yra nuo ATR laikų pamažu brendusios tiek lietuvių ir lenkų tautų, tiek Lietuvos ir Lenkijos valstybių konfrontacijos apogėjus.

Išorinių nelaimių kategorijai priklausantys pasakojimai bene aiškiausiai iš visų parodo išorinių jėgų įtaką Vilniui ir per konfrontaciją su jomis formuoja miesto įvaizdį. Įdomu tai, kad tik Lenkijos okupacijos atveju situacija pristatoma kaip etninis konfliktas. Pasipriešinimai carinei

¹³³ Evaldas Bakonis, *Tėvynėje ir pasaulyje. Istorijos vadovėlis. X kl.* Kaunas: Šviesa, 2009, 58.

¹³⁴ Ignas Kapleris et al. *Laikas. Istorijos vadovėlis. 1 d. X kl.* Vilnius: Briedis, 2007, 53.

Rusijai, nacistinei Vokietijai ar SSRS Vilniaus pasakojime yra daugiau valstybių konfrontacija, negu per tautiškumą išreiškiama priešprieša. Turint omenyje, kad Vilniuje be gausios lenkų bendruomenės tuo metu gyveno ir kitų tautybių žmonių, pagrindinio prieš apibrėžimas tik per lenkų tautinę grupę yra nors ir ganėtinai pagrįstas, bet ne visiškai išpildytas.

Asmenybės ir tautinės bendruomenės

Be to, kad apie tautinę Vilniaus gyventojų sudėtį galima spręsti iš pasakojimų apie konkrečius istorinius įvykius konteksto, šiek tiek dėmesio vadovėliuose skiriama ir būtent šiai temai. Pasakojimai apie Vilniaus gyventojus buvo priskirti keturioms atskiroms kategorijoms: asmenybės (lietuviai ir nelietuviai) bei tautos (lietuviai ir nelietuviai). Tačiau iš šių keturių kategorijų reikšmingas dėmesys skiriamas tik asmenybėms-lietuviams, kitas galima būtų laikyti periferinėmis.

Žymūs su Vilniumi siejami lietuviai yra didieji kunigaikščiai Mindaugas (Vilnius – numanoma jo karūnacijos vieta), Gediminas, Vytautas, Jogaila, Algirdas, Kęstutis, taip pat Kazimieras, Žygimantas Augustas; politiniai, kultūriniai, religiniai veikėjai – Abraomas Kulvietis, Stanislovas Rapolionis, Jokūbas Jasinskis, Jonas Basanavičius, Simonas Daukantas, Laurynas Stuoka-Gucevičius ir t. t. Visų pirma jie svarbūs savo indėliu į Lietuvos valstybės ir kultūros raidą, o prie Vilniaus istorijos pasakojimo prisideda tuo, kad veikė čia kaip šalies, švietimo ar kultūros centre, taip keisdami miesto veidą, įtvirtindami jo kaip istorinės sostinės vardą. Pagrindinis lietuvių asmenybių bruožas yra tai, kad jie visi kūrė Vilnių ir Lietuvą kaip unikalų politinį ir kultūrinį vienetą, kartu atliepantį ir modernios Europos valstybės bruožus.

Nelietuvių asmenybių funkcija Vilniaus istorijos pasakojime sudėtingesnė. Viena vertus, „kiekviena tauta praturtino Lietuvos kultūrą. Pavyzdžiui, iš dabartinės Baltarusijos kilęs Pranciškus Skorina Vilniuje įkūrė spaustuvę ir išspausdino pirmąsias knygas“¹³⁵, o Vilnius jo dėka virto „svarbiu slavų ir stačiatikių kultūros židiniu.“¹³⁶ Kita vertus, tokie veikėjai kaip Michailas Muravjovas ar Lucjanas Želigovskis, vykde rusifikacijos ar polonizacijos politiką, yra pozicionuojami neigiamai, o jų veikla nelaikoma kultūros praturtinimu. Galų gale tokių asmenybių kaip Zigmantas Sierakauskas ar Adomas Mickevičius tautybė apskritai nekvestionuojama – Z. Sierakauskas buvo svarbus sukilimo, taigi politinis, veikėjas, o A. Mickevičius, nors ir rašė lenkiškai, gyveno Lietuvoje ir veikė slaptoje Vilniaus universiteto filomatų draugijoje. Tad galima kelti prielaidą, kad tam tikrais atvejais tautybės akcentavimas padeda pagrįsti istorinį pasakojimą, o kai kuriais ginčytiniais klausimais ją paprasčiausia nutylėti.

¹³⁵ Darius Petreikis et al. *Istorija V kl. (serija „ATRASK“)*. Kaunas: Šviesa, 2014, 64.

¹³⁶ Juozas Brazauskas, *Lietuvos istorija. Skaitiniai. V kl.* Kaunas: Šviesa, 2000, 60.

Pats pasakojimas apie Vilniuje gyvenusias tautines bendruomenes gana miglotas. Dažnai minima LDK laikais įsivyravusi religinė ir etninė tolerancija, tačiau konkrečiau aptariant skirtingas etnines grupes jos vertinamos įvairiai. Viename vadovėlių tai matoma netgi vientisame tekste. Stačiatikiai, arba rusėnai, čia laikomi natūralia Lietuvos valstybės gyventojų dalimi: „Vilniuje nuo XIV a. gyvavo gyvenamasis stačiatikių kvartalas, kuris buvo dabartiniame senamiestyje. <...> Lietuvoje būta religinės ir tautinės tolerancijos, todėl rusėnai, nelaikydami lietuvių okupantais, nesunkiai integravosi į Lietuvos valstybę.“¹³⁷ Savo ruožtu lenkiškosios kultūros plitimas pristatomas kaip dirbtinis procesas, įvykęs išorinių jėgų, o ne visuomenės valios, dėka: „Lenkėjimas, plintantis per dvarus ir bažnyčias, ypač gilų pėdsaką paliko Pietryčių Lietuvoje - Vilniaus apylinkėse. Čia iki šiol gyventojų daugumą sudaro lenkai. Daugelis jų yra ne iš Lenkijos atsikėlę lenkai, bet sulenkėjusių vietos lietuvių palikuoniai.“¹³⁸ O štai žydų kultūrinis palikimas Vilniuje yra netgi pasididžiujamas: „Vilnius laikui bėgant tapo svarbiausiu žydų kultūros centru Rytų Europoje, neretai jis buvo pavadinamas Šiaurės Jeruzale. <...> Ilgai klestėjusią žydų bendruomenę XX a. beveik visiškai sunaikino nacių okupacija, per kurią buvo išžudyta dauguma Lietuvos žydų.“¹³⁹ Toks prieštaringas požiūris šiame pavyzdyje įdomus tuo, kad yra išdėstomas viename nuosekliame vadovėlio skyriuje. Tačiau net ir pavieniai pasakojimai apie Vilniuje gyvenusias tautines grupes yra panašaus požiūrio, o vadovėlyje „Laikas“ konstatuojama, kad nors Vilniuje ir gyveno daug tautų, tačiau „tik lietuviams Vilnius buvo istorinė sostinė.“¹⁴⁰ Tad daugiakultūriško Vilniaus pasakojimas istorinėje atmintyje konstruojamas neatsiejamai nuo jame gyvenusių tautinių bendruomenių vertinimo.

Viena svarbiausių ir labiausiai akcentuojamų nelietuviškų tautinių bendruomenių yra žydai. Kaip jau minėta, dažnai didžiuojamasi, kad Vilnius buvęs jų kultūros centras, jame gyveno ir dirbo garsūs judaizmui nusipelnę asmenys, tokie kaip gaonas Elijahu, žymus talmudo studijomis. Tačiau žydiškojo Vilniaus pasakojimas sukuria nuo visų kitų tautinių grupių atskirą pasaulį, tarsi žydų valstybę Lietuvos valstybėje ir Vilniaus mieste. „Įtakingi žydų veikėjai suvaidino svarbų vaidmenį siekiant Lietuvos tarptautinio pripažinimo pirmaisiais nepriklausomybės metais, parėmė Lietuvą ginčijantis su Lenkija dėl Vilniaus“¹⁴¹ rodo žydus buvus ta gyventojų grupe, kuri natūraliai nebuvo įtraukiama į lietuvių ir lenkų ar kitus konfliktus, vaizduoja juos buvus nors ir reikšminga, bet iš esmės svetima tauta. Tai galima įžvelgti ir holokausto pasakojime, kuriame, nors aprašomas veiksmas vyko ir Lietuvoje, pagrindiniai neigiami veikėjai yra naciai, o lietuviai – tik šalutiniai

¹³⁷ Deimantas Karvelis et al, *Istorijos vadovėlis. 1 d. VIII kl. (serija „Raktas“)*. Vilnius: Baltos lankos, 2010, 113.

¹³⁸ Ten pat, 114.

¹³⁹ Ten pat, 116.

¹⁴⁰ Ignas Kapleris et al. *Laikas. Istorijos vadovėlis. 1 d. X kl.* Vilnius: Briedis, 2007, 51.

¹⁴¹ Algis Kasperavičius et al. *Naujausiųjų laikų istorija. X kl.* Vilnius: Kronta, 1999.

kolaborantai, į žudynes įsitraukę susiklosčiusių aplinkybių dėka: „Atsirado pagalbininkų ir iš lietuvių. Vieni keršijo už talkininkavimą sovietams tremiant artimuosius, antri norėjo svetimo gero, kiti buvo paprasčiausi nusikaltėliai. Bet buvo ir prievarta atvarytų. Ir iš Vilniaus geto kasdien didesnės ar mažesnės žmonių grupelės buvo išvežamos Panerių kryptimi, į mirtį...“¹⁴² Nors holokausto atmintis yra atskira studijų tema, tačiau iš minėtų pavyzdžių galima spręsti, jog žydai Vilniaus istorijos pasakojime yra svetima gyventojų grupė, o kalbant apie žudynes kaip apie istorinę tragediją vis dėlto svarbesnis yra lietuvių kaip veikėjų, o ne žydų kaip aukų, vaidmuo.

Paradoksalu, kad apie pačią lietuvių tautinę grupę kaip statistiškai reikšmingą Vilniaus miestui imama kalbėti tik pasakojime apie pokario pokyčius ir sovietizaciją. Minima, kad lietuviai kaimiečiai ėmė kraustyti į Vilnių, buvo vykdoma lenkų repatriacija. Reikšmingesnė tapo gausėjanti rusų bendruomenė, kurios skaičių „papildė atvykėliai iš kitų Sovietų Sąjungos regionų, taip pat demobilizuoti sovietų armijos kariškiai.“¹⁴³ Tačiau priešingai nei ankstesniais pavyzdžiais, šiais pasakojimais tautinių bendruomenių reikšmė Vilniaus miestui nėra vertinama, jais nesistengiama suformuoti nuomonės, o verčiau konstatuojami istoriniai faktai.

Tad nors Vilniaus tautinis pasakojimas yra įvairiapusiškas, deklaruojantis etninę ir religinę toleranciją, vis dėlto verta nepamiršti, kad visame istorijos pasakojimo kontekste jis užima tik nedidelę vietą. Skirtas tam, kad sudarytų įspūdį apie praeities Vilniaus (ir Lietuvos) visuomenę, jis nėra neutralus, o daugiausia informacijos apie etninę miesto gyventojų sudėtį vis dėlto galima gauti iš kontekstinės kitų Vilniaus istorijos pasakojimų informacijos.

¹⁴² Rimvydas Laužikas et al. *Kelias. Istorijos vadovėlis. V kl.* Vilnius: Briedis, 2000, 100.

¹⁴³ Arūnas Streikus, Ramojus Kraujelis, Mindaugas Tamošaitis *Raktas. Istorijos vadovėlis. 2 d. X kl. (serija „Raktas“)*. Vilnius: Baltos lankos, 2010, 93.

Išvados

Istoriniame Lietuvos istorijos pasakojime mokykliniuose istorijos vadovėliuose Vilnius, nors ir nėra pagrindinė siužeto ašis, tačiau atlieka svarbų simbolinį vaidmenį. Visų pirma, kadangi miestas turi tiek faktinės, tiek istorinės sostinės statusą, svarbu yra pagrįsti jo kaip tokio pasirinkimą. Tai padaroma pasakojimuose pozicionuojant Vilnių kaip įkūnijantį visą Lietuvą, įgalinant tarp jų dėti menamą lygybės ženklą. Pasirinkimas XIV a. perkelti sostinę į Vilnių grindžiamas tiek racionaliais strateginiais, tiek mitologizuotais dvasiniais argumentais. Todėl Vilniaus miestas kaip sostinė vaizduojamas ir kaip strategiškai logiškas pasirinkimas, ir kaip simbolinė Lietuvos valstybingumo reprezentacija.

Svarbiausi su miestu susiję įvykiai bei reiškiniai taip pat konstruoja jo vaizdinį vadovėlių skaitytojų atmintyje. Nuo įkūrimo arba Mindaugo katedros prasidedanti miesto istorija yra visos Lietuvos istorijos paralelė, per kurią Vilniaus, kaip galutinės ir nebekintančios sostinės nusistovėjimas yra ir Lietuvos kaip tvirtos ir nedalomos valstybės pradžia. Gausūs Vilniaus kultūrinio gyvenimo aprašymai bei iliustracijos savo ruožtu pabrėžia tiek Lietuvos bei jos branduolio savitumą, tiek ir gebėjimą lygiuotis į kitas aprašomo laikotarpio Europos valstybes. Tuo tarpu pasipriešinimo bei išorinių priešų sukeltų įvykių vaizdavimas išryškina pagrindines konfrontacijas tiek valstybių, tiek tautų lygmenimis, ir savotiškai tampa dar viena savybe, padedančia apibrėžti Lietuvos (bei lietuvių) išskirtinumą lyginant su kitais.

Per priešpriešų vaizdavimą pasakojime svarbesnę vietą pradeda užimti tautiškumas. Kadangi ši linija daug svaresnė negu pasakojimai apie Vilniuje gyvenusias tautas atsiejant jas nuo konkrečių įvykių, iš jos galima susidaryti pagrindinį įspūdį apie miesto gyventojų sudėtį bei jų tarpusavio santykius. Čia svarbi lenkiškoji istorijos linija. Nors istorija pasakojama iš lietuviškosios perspektyvos, Lenkija joje yra svarbus partneris, tačiau tik valstybingumo, o ne kultūrinio praturtinimo prasme. Polonizacija vaizduojama kaip pagrindinis lietuvių tautos sąmonėjimo, kuris kai kuriais atvejais buvo netgi sąmoningai slopintas, trukdis. Vilniaus pasakojime lenkai yra didelė ir svarbi tautinė grupė, tačiau jų indėlis į kultūrinį miesto paveikslą vaizduojamas labiau kenkiantis, negu praturtinantis. Ši lietuvių ir lenkų priešprieša kulminaciją pasiekia tarpukariu, kai tautiniai / kultūriniai nesutarimai imami spęsti valstybių lygmenyje, o istorinė sostinė Vilnius pasakojime konstruojama kaip patyrusi didžiausią savo nuosmukį.

Kitos tautinės grupės Vilniaus istorijoje konstruojamos kaip šalutiniai veikėjai. Jos daugiau minimos neutraliai, kartkartėmis galima aptikti nuorodų į nelietuvių tautybės žmonių, gyvenusių Vilniuje, pasiekimus. Tačiau bendrai Vilnius kaip etniškai mišrus miestas apibūdinamas tik LDK kaip daugiatautės valstybės kontekste, o kitų laikotarpių pasakojimuose tai galima suvokti

tik iš užuominų. Nors su kai kuriais istoriniais įvykiais siejama rusifikacija ir kaip kitą tautą, su kuria priešinamasi, teoriškai galima būtų įvardinti rusus, vis dėlto tai daroma daugiau akcentuojant valstybės instancijų priimtus sprendimus, negu iš visuomenės nuotaikas atspindinčius požiūrius.

Nepaisant to, kad nėra bandoma sukurti Vilniaus kaip etniškai lietuviško miesto paveikslas, tautybės nutylėjimas daugeliu atveju galėtų būti viena iš strategijų siekiant pagrįsti, kodėl būtent Vilnius yra Lietuvos bei lietuvių tautos sostinė. Pasakojimas apie Vilnių kaip šalies kultūrinį ir švietimo branduolį, kaip minėta, apibrėžia kartu ir Lietuvos savitumą, o tai logiškai siejasi su Vilniaus kaip tautinio atgimimo centro pasakojimo pasirinkimu. Dėl to galima būtų kelti prielaidą, kad kai kuriose temose Vilniaus demografinės situacijos nutylėjimas yra retorinė priemonė, kuria siekiama akcentuoti būtent lietuvių santykį su miestu.

Šios ir panašios retorinės priemonės padeda užčiuopti ir tai, kaip bendrai kito istorinis pasakojimas nuo pirmųjų nepriklausomybės metais išleistų vadovėlių iki šių dienų. Nors pagrindinės istorinės temos išlieka tos pačios, skiriasi jų rėminimas, pereinant nuo pasakojimo iš lietuvių tautos pozicijos link neutralios. Be to, seniau naudoti šaltiniai ir argumentacijos priemonės yra vaizdingesnės, paremti daugiau literatūriniu istorijos vaizdavimu, negu autentiškų šaltinių ištraukomis ar statistika. Tarp skirtingų amžiaus grupių skiriasi ne tiek pozicija, iš kurios konstruojamas pasakojimas, kiek paties pasakojimo išplėtojimas ir metodinis jo konstravimo pasirinkimas. Galų gale, skirtingų autorių istorijos suvokimas taip pat gali daryti įtaką pasakojimo pobūdžiui. Todėl turint omenyje, kad skiriasi skirtingus vadovėlius rašiusių žmonių skaičius, sunku nusakyti ir apibrėžti, kiek tai daro įtakos pačiam pasakojimui.

Šis tyrimas ir jo išvados apima vieną pagrindinių istorijos pažinimo šaltinių žmogaus gyvenime. Be to, istorijos mokymas yra ne tik masinę auditoriją pasiekiantis praeities perdavimo būdas, bet yra ir instituciškai reglamentuojamas, todėl jo tyrimas prisideda prie identifikavimo, kaip visuomenėje yra suvokiama praeitis. Vilniaus kultūrinis įvairialypiškumas atskleidžia daug požiūrio taškų, iš kurių galima skirtingai traktuoti istorinius įvykius, be to, patys vadovėliai gali būti nagrinėjami skirtingais teminiais pjūviais. Vis dėlto, vien iš vadovėlių turinio sunku atsakyti į klausimą, koks yra formuojamas požiūris į istoriją apskritai. Giluminiai interviu su mokomosios literatūros autoriais, istorijos mokytojais, švietimo įstaigų darbuotojais bei institucinių reglamentų turinio analizės galėtų būti tolimesni žingsniai, padedantys išsiaiškinti, kaip veikia istorijos mokymas kaip tautą konstruojantis veiksnys, ir kokį apskritai formuoja požiūrį į tautiškumą.

Naudota literatūra

Anderson, Benedict. *Isivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.

Assmann, Jan „Globalization, Universalism, and the Erosion of Cultural Memory.” Kn. Aleida Assmann, Sebastian Conrad (sud.) *Memory in a Global age. Discourses, practices and trajectories*, New York: Macmillan, 2010.

Assmann, Jan, „Communicative and cultural memory.“ Kn. Astrid Erll, Ansgar Nünning, (sud.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York: 2008.

Assmann, Jan, Czaplicka, John, „Collective Memory and Cultural Identity.“ *New German Critique*, 65, 1995, 125-133.

Balkus, Mindaugas, „Visuomenės ir viešosios erdvės lituanizavimas Kauno mieste 1918–1940 m.“ Kaunas, 2017. <<https://eltalpykla.vdu.lt/handle/1/35348>> [Žiūrėta 2019 01 08]

Bumblauskas, Alfredas, „Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas“ Kn. *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

Bumblauskas, Alfredas. „Ar trukdo istorikai politikams: dar kartą apie lenkų ir lietuvių santykių istoriją.“ *Lietuvos istorijos studijos (Mokslo darbai)*. 18, 2006, 119-121.

Citvarienė, Daiva, „Ideologiniai viešojo diskurso konstruktai ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje.“ *Darbai ir dienos*, 49, 2008, 165-195.

Čepaitienė, Rasa, „Interpretuojant daugiakultūrį Vilnių: kontekstai, problemos ir galimybės.“ Kn. *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

Čepaitienė, Rasa, „Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos.“ *Lituanistica*, 53, 2007, 36-50.

Emokykla.lt <<https://www.emokykla.lt/bendrasis/mokykis/vadoveliu-db/naujausi-vadoveliai>> [Žiūrėta 2018 12 09]

Fairclough, Norman, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge, 2003.

- Fogu, Claudio, Kansteiner, Wulf, "The politics of memory and the poetics of history". Kn. Lebow, R. N. et. al. *The Politics of Memory in Postwar Europe*. Durham: Duke University Press, 2006.
- Gellner, Ernest, *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1996.
- Halbwachs, Maurice, *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- Hobsbawm, Eric, *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge university press, 1992.
- Hroch, Miroslav, *European nations. Explaining their formation*. London, New York: Verso, 2015.
- Hroch, Miroslav, *Mažosios Europos tautos*. Vilnius: Mintis, 2012.
- Kazlauskaitė-Gürbüz, Rūta, „Tarp tiesos ir vertybių: istorijos mokymas mokykloje ir istorinių naratyvų pliuralizmas.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.
- Kubik, Jan, Bernhard, Michael, *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory and Commemoration*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Lagzi, Gábor, „Multicultural past and present in the cities of Central Europe : the cases of Wrocław/Breslau and L’viv/Lemberg/Lwów.“ *Darbai ir dienos*, 60, 2013, 191-204.
- Mačiulis, Dangiras, Nikžentaitis, Alvydas, „Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas: Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus atvejai“ Kn. *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
- Mačiulis, Dangiras, Staliūnas, Darius, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.
- Mandrijauskaitė Jurga, „TOP 10 knygų apie Vilnių: literatūriniai pasivaikščiavimai po sostinę.“ Vilnius, 2016. <<https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/top10-knygu-apie-vilniu-literaturniai-pasivaiksciojimai-po-sostine-286-603053>> [Žiūrėta 2019 01 08]
- Maniušis, Martynas, „Istorinio raštingumo ugdymo turinys Lietuvos ir užsienio šalių teorinėje didaktikoje ir Pagrindinio ugdymo bendrosiose programose.“ *Istorija*, 106, 2, 2017, 94–116.
- Merkinaitė, Simona, „Politinis subjektas istorijos mokyme.“ Kn. *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

Merkinaitė, Simona, Radžvilas, Vytautas, „Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema.“ Kn. *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

Mikailienė, Živilė, „Soviet Vilnius: ideology and the formation of identity.“ *Lithuanian Historical Studies*. 2011, 15, 2010, 171-189.

Mikalajūnė, Eglė, Antanavičiūtė, Rasa, *Vilniaus paminklai. Kaitos istorija*. Vilnius: VDA leidykla, 2012.

Nikžentaitis, Alvydas, „Atminties ir istorijos politika Lietuvoje.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

Nikžentaitis, Alvydas, „Vilnius kaip simbolinė keturių tautų sostinė.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

Nikžentaitis, Alvydas, „XX a. diktatūrų laikotarpis Lietuvos gyventojų atminties kultūroje: dominuojanti ir diskriminuojama atmintis.“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.) *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.

Nora, Pierre, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire.“ *Representations*, 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, 1989, 7-24.

Ragauskas, Aivas „Adolfo Šapokos Vilniaus istorijos koncepcija.“ Kn. Aivas Ragauskas (sud.) *A. Šapoka. Raštai. I tomas*. Vilnius: LEU leidykla, 2013.

Rüsen, Jörn, *Istorika. Istorikos darbų rinktinė*. Vilnius: Margi raštai, 2007.

Safronovas, V. „Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų“ Kn. Alvydas Nikžentaitis (sud.) *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.

Safronovas, Vasilijus, „Dėl miestų lituanizavimo proceso ištakų ir specifikos.“ *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 36, 2015, 32-56.

Sirutavičius, Vladas. „Istorijos politika ir Lietuvos-Lenkijos draugiškų santykių bei gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis.“ Kn: Vladas Sirutavičius, Raimundas Lopata, „*Lenkiškasis*“ istorijos veiksnys Lietuvos politikoje. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011.

Smith, Anthony, *National Identity*. Reno: University of Nevada Press, 1991.

Smith, David J. et al., *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*. New York: Routledge, 2002.

Šepetys, Nerijus, „Lietuvos vaizd(avim)as šiuolaikiniuose Rusijos istorijos vadovėliuose.“ *Lietuvos istorijos studijos (Mokslo darbai)*, 22, 2008, 144-162.

Šermukšnytė, Rūta, „Kam reikia mokyti(s) istorijos mokykloje? Tikslų analizė teorinės didaktikos kontekstuose.“ *Lietuvos istorijos studijos*, 39, 2017, 105-123.

Šutinienė, I.; Trinkūnienė, I. *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*. Vilnius: Eugrimas, 2003.

Šutinienė, Irena, „Tautos istorijos simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje: herojų įvaizdžiai ir jų kaita.“ *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 29, 2009, 40-62.

Švedas, Aurimas, *Matricos nelaisvėje*. Vilnius: Aidai, 2009.

Venclauskienė, Laima, „Collective memory: the choices and the nature of representations of the past in Sąjūdžio žinios 1988-1989.“ *Darbai ir dienos*, 60, 2013, 117-135.

Vinogradnaitė, Inga. „Lietuvos istorijos politikos transformacijos 1990-2014 metais.“ Kn. Raimundas Lopata, Inga Vinogradnaitė (sud.) *Lietuvos ir Baltarusijos istorijos politika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

Zelče, Vita, „The texture of memory. World War II monuments in the Baltic states.“ Pranešimas konferencijoje „The 3rd European Communication Conference (European Communication Research and Education Association (ECREA))“ Hamburgas, 2010 spalio 12-15 d.

Summary

Representation of history of Vilnius in history textbooks of independent Lithuania

This Master thesis which is called “Representation of history of Vilnius in history textbooks of independent Lithuania” discusses how the history of Vilnius is depicted in the context of Lithuanian history in institutionally approved literature. The object of this research is 65 history textbooks that are currently approved for using in educational process by the Ministry of Education and Science of the Republic of Lithuania.

The research focuses on an underlying problem of an ethnically diverse city of Vilnius being the capital of a country that bases its statehood on Lithuanian ethnicity. Although Vilnius is the historical capital of Lithuania, its multicultural history does not necessarily fit in to the image of homogeneity of Lithuania. The main purpose of this research is therefore to answer a question how the multicultural history of Vilnius is being represented and thought about within the country of ethnic Lithuanians.

To carry out this research, 4 main goals must be reached: 1. To present the theoretical background (theories of nationalism, historical memory formation, collective memory); 2. To find the main topics that are related to history of Vilnius using content analysis; 3. To find images and narrative that are relevant in the creation of the whole picture of Vilnius; 4. To explain their usage and relation to the narrative about ethnicity with the help of linguistic discourse analysis. These goals will help to answer the main question about how the multicultural history of Vilnius is being represented, also how the historical narrative might be changing during time, what narratives are institutionally acceptable and which ones of them are most important in depicting history as well as most relevant in relation to ethnicity.

The most important findings are that through the history of Vilnius the history of entire Lithuania is depicted. Vilnius in the textbooks is often the symbolic representation of the whole country. The main narratives explain its cultural importance for Lithuania, draw attention to the city’s cultural uniqueness as well as educational achievements. Its ethnically diverse history is not represented directly in most cases, but through other narratives, such as political events or confrontations between ethnic groups, specially Lithuanians vs. Poles. Ethnicity is often mentioned only passingly; its narrative is elaborated only in the cases where cultural differentiation between Lithuanians and other nations needs to be explained. The purpose of this could be the toned for justification of the choice of Vilnius as the capital not only of Lithuanian country, but also of Lithuanian people.

This analysis contributes to the studies of historical memory and opens up new possibilities for further research of history teaching as a factor in the construction of nationality. Deeper analysis of the background and interviews with experts involved in creating history textbooks, as well as analyzing methods and ways how is it thought in schools, would help to identify what role Vilnius plays in teaching multiculturalism and what historical narratives are dominating in the educational discourse.

Priedas

Pasakojimas	Pavadinimas	Klasė	Leidimo metai	Autorius (-iai)		Valstybės/ regiono centras		Vilniuje vykę įvykiai			Religija	Švietimas ir kultūra		Asme- nybės		Tautinės bendruo- menės	
					Vilnius = Lietuva	Miesto plėtra	Pasipriešinimas	Politiniai įvykiai	Išorinės nelaimės	Kultūra		Švietimas	Lietuviai	Nelietuviai	Lietuviai	Kitos tautos	
	Lietuvos istorija	VI-VII kl.	1994	Juozas Brazauskas	9	7		10			3	2	3	8	1		
Lietuvos istorija	VIII–IX kl.	1995	Juozas Brazauskas	13	3	4	8	1		2	19	20	12	6		2	
Gimtoji šalis Lietuva. Lietuvos istorijos skaitiniai	V kl.	1998	Viktoras Jakimavičius	3	7	4	11	3		2	2	8	5				
Pasaulio ir Lietuvos istorija VI–XVIII a.	VIII kl.	1999	Rimantas Jokimaitis, Algis Kasperavičius, Eugenijus Manelis, Beatričė Stukienė	4	7		3			2			1				
Naujausiųjų amžių istorija	IX kl.	1999	Juozas Brazauskas, Saulius Jurkevičius, Kęstutis Petrauskis	1	1	7	5			4	13	11	9		1	1	
Naujausiųjų laikų istorija	X kl.	1999	Algis Kasperavičius, Rimantas Jokimaitis ir kt.	5	3	8	8	15				1		1		2	

Lietuvos istorija	XI– XII kl.	2000	Rūstis Kamuntavičius ir kt.	15	10	7	12	5	5	15	17	7	4		6
Baltijos šalių istorija	X–XII kl.	2000	Autorių kolektyvas	2	6	7	4	2	1	3	8	2	2		1
Lietuvos istorija. Skaitiniai	V kl.	2000	Izolda Zakarauskienė		1	11	3	5		1	3	3	2		3
Lietuvos istorija. Skaitiniai	V kl.	2000	Juozas Brazauskas	1	2	8	12	3		7	4	6	1		1
Tėvynės istorijos puslapiai. Lietuvos istorijos vadovėlis	V kl.	2000	Stanislovas Stašaitis, Jūratė Šačkutė	10	1	7	2	6	2	3	2	3	2		1
Kelias. Istorijos vadovėlis	V kl.	2000	Rimvydas Laužikas, Giedrius Mackevičius, Karolis Mickevičius	1	3	12	12	6	2	10	5	9	3		
Lietuva ir pasaulis. Istorijos vadovėlis	XI kl.	2001	Evaldas Bakonis, Jonas Janušas	4	3	1	5		2	8	2	7	3		2
Lietuvos istorija	XI kl.	2001	Rūstis Kamuntavičius, Vaida Kamuntavičienė	8	6		2		3	6	5	2			
Lietuva ir pasaulis. Istorijos vadovėlis	XII kl.	2001	Algirdas Gečas, Juozas Jurkynas, Genia Jurkynienė, Albinas Visockis	6		10	11	4		5	7	5	2		
Lietuvos istorija	XII kl.	2001	Remigijus Civinskas, Kastytis Antanaitis	10	1	3	11	8	2	13	14	5			1

Lietuvos praeities puslapiai. Istorijos vadovėlis. 1-oji kn.	VII–VIII kl.	2003	Juozas Brazauskas, Bronius Makauskas	6	6	1	3		5	15	12	7			1
Tėvynėje ir Europoje. Istorijos vadovėlis	VI kl.	2003	Witold Bobinski, Grzegorz Szymanowski		2										
Lietuva pasaulyje. Istorijos vadovėlis	IX kl.	2003	Juozas Jurkynas, Genia Jurkynienė, Albinas Visockas	4	1	2	4		1	7	6	8	3		1
Lietuvos praeities puslapiai. Istorijos vadovėlis. 2-oji kn.	IX kl.	2003	Juozas Brazauskas, Bronius Makauskas	4	6	2	3		1	7	8	4	1		4
Lietuva pasaulyje. Istorijos vadovėlis	X kl.	2004	Evaldas Bakonis	2		10	4	4			1			1	1
Lietuvos praeities puslapiai. Istorijos vadovėlis. 3-ioji kn.	X kl.	2004	Juozas Brazauskas, Bronius Makauskas	5	1	16	11	5			2		2	1	2

Lietuva pasaulyje. Istorijos vadovėlis	VIII kl.	2004	Salomėja Bitlieriūtė, Jūratė Litvinaitė	1	1		3		1	8	3	1			
Laikas. Istorijos vadovėlis. 1 d.	VIII kl.	2005	Ignas Kapleris, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Robertas Ramanauskas ir kt.	1							2				
Laikas. Istorijos vadovėlis. 2 d.	VIII kl.	2005	Ignas Kapleris, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Robertas Ramanauskas ir kt.	3		1	3	6	1	16	3	3	1		1
Pasaulio ir Lietuvos istorija. VI–XVIII a.	VIII kl.	2006	Rimantas Jokimaitis, Algis Kasperavičius, Eugenijus Manelis, Beatričė Stukienė	2	7		2	2	1	8	3	3	1		1
Laikas. Istorijos vadovėlis. 1 d.	IX kl.	2006	Ignas Kapleris, Andželika Laužikienė, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Robertas Ramanauskas, Živilė Tamkutonytė-Mikailienė	2	6	1				3	6	6			1
Laikas. Istorijos vadovėlis. 2 d.	IX kl.	2006	Ignas Kapleris, Andželika Laužikienė, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius,	2			2			2	3	1	1	1	2

			Robertas Ramanauskas, Živilė Tamkutonytė- Mikailienė												
Istorija. 2 d.	VIII kl.	2006	Bronislovas Banys, Jurgita Jankūnienė, Lucija Pobedinska, Aušra Skardžiukienė	3	2				1	5	4	1			
Lietuvos istorijos vadovėlis. 2-oji kn.	XI- XII kl.	2006	Bronius Makauskas	8		8	9	4	1	8	7	4	3	4	
Lietuvos istorijos vadovėlis. 1-oji kn.	XI- XII kl.	2006	Bronius Makauskas	6	5		8		3	1	2	4			
Istorija. 1 d.	VIII kl.	2006	Bronislovas Banys, Jurgitą Jankūnienė, Lucija Pobedinska, Aušra Skardžiukienė	2	10		3		1	2		3			
Istorijos vadovėlis. 2 d.	XI kl.	2007	Giedrius Mackevičius, Rimutė Morozovienė, Beatričė Stukienė	1	3	1	3	1	1	7	6	5	1		
Laikas. Istorijos vadovėlis. 1 d.	X kl.	2007	Ignas Kapleris, Andželika Laužikienė, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Živilė Tamkutonytė- Mikailienė	5		2	3	9			1				3
Laikas. Istorijos vadovėlis. 2 d.	X kl.	2007	Ignas Kapleris, Andželika Laužikienė, Antanas	3	2	12		1		1			1	3	

			Meištās, Karolis Mickevičius, Živilė Tamkutonytė- Mikailienė												
Palikimas. Istorijos vadovėlis. 1-oji kn. (serija „Šok“)	V kl.	2007	Jūratė Litvinaitė	1		3	4	3					1		
Kelias. Lietuvos istorijos vadovėlis. 2 d.	V kl.	2008	Rimvydas Laužikas, Karolis Mickevičius, Živilė Tamkutonytė- Mikailienė	1		14	5	3						1	1
Kelias. Lietuvos istorijos vadovėlis. 1 d.	V kl.	2008	Rimvydas Laužikas, Karolis Mickevičius, Živilė Tamkutonytė- Mikailienė	2	6		1		1	12	6	4			1
Palikimas. Istorijos vadovėlis. 2-oji kn. (serija „Šok“)	V kl.	2007	Jūratė Litvinaitė	3	5		3	1		10	6	3	2	2	1
Tėvynėje ir pasulyje. Istorijos vadovėlis	X kl.	2009	Evaldas Bakonis	1		6	5	5		2	2	1	1		2
Istorijos vadovėlis. 1 d. (serija „Raktas“)	IX kl.	2009	Nelija Asadauskienė, Rasa Butvilaitė, Deimantas Karvelis, Stasys Lukšys, Saulius Pivoras, Mindaugas Tamošaitis	3	1	1		1		10	6	3	1		

Istorijos vadovėlis. 2 d.	XII kl.	2008	Gintaras Kaselis, Ramojus Kraujelis, Stasys Lukšys, Arūnas Streikus, Mindaugas Tamošaitis	4		12	5	6				1		1	1	1
Istorijos vadovėlis. 2 d. (serija „Raktas“)	IX kl.	2009	Nelija Asadauskienė, Rasa Butvilaitė Rasa, Deimantas Karvelis, Stasys Lukšys, Saulius Pivoras, Mindaugas Tamošaitis	3	6	2	2		1	5	9	3	2			1
Naujųjų amžių istorija	IX kl.	2009	Albinas Galinis, Saulius Jurkevičius, Kęstutis Petrauskis	6	3	2	5	2		10	9	4	5			
Tėvynėje ir pasaulyje. Istorijos vadovėlis	IX kl.	2009	Juozas Jurkynas, Genia Jurkynienė, Albinas Visockis	4	3	1	4			8	9	3	1	1	1	
Tėvynėje ir pasaulyje. Istorijos vadovėlis	VIII kl.	2009	Salomėja Bitlieriūtė, Jūratė Litvinaitė	1	3		2		1	8	1	1	1			
Europos palikimas. Istorijos vadovėlis. 1-oji kn. (serija „Šok“)	VI kl.	2009	Jūratė Litvinaitė, Audronė Bakonienė		6					1						

Europos palikimas. Istorijos vadovėlis. 2-oji kn. (serija „Šok“)	VI kl.	2009	Jūratė Litvinaitė, Audronė Bakonienė				1	1							
Istorijos vadovėlis. 1 d. (serija „Raktas“)	VIII kl.	2010	Deimantas Karvelis, Stasys Lušys, Marius Ščavinskas, Manvydas Vitkūnas	1		5	6		2	5	1	4	1		1
Istorijos vadovėlis. 2 d. (serija „Raktas“)	VIII kl.	2010	Nelija Kostinienė, Deimantas Karvelis, Stasys Lušys	4					3	5	5	1			1
Raktas. Istorijos vadovėlis. 2 d. (serija „Raktas“)	X kl.	2010	Arūnas Streikus, Ramojus Kraujelis, Mindaugas Tamošaitis			4		1		1				1	
Raktas. Istorijos vadovėlis. 1 d. (serija „Raktas“)	X kl.	2010	Mindaugas Tamošaitis	1		2	8	10			1		2		1
Laikas. Istorijos vadovėlis. 2 d.	XI kl.	2010	Ignas Kapleris, Rimvydas Laužikas, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Mindaugas Žolynas	2	4		5	1	3	5	6	1	1		
Istorija. 2-oji kn. (serija „Šok“)	VIII kl.	2011	Saulius Bužinskas, Jūratė Litvinaitė, Arūnas Serneckas	1				2		9	3		1		2
Istorijos vadovėlis. 1 d.	XI kl.	2011	Mindaugas Tamošaitis	1	4		2		3	7	5	5			1
Istorijos vadovėlis. 2 d.	XI kl.	2011	Mindaugas Tamošaitis	2	1	3	3	1		9	16	6	2		3

Pilietiškumo pagrindai ir laisvės kovų istorija.	IX–X kl.	2012	Salomėja Bitlieriūtė, Algirdas Jakubčionis			11	3	3					2		
Istorijos vadovėlis. 1 d.	XII kl.	2012	Mindaugas Tamošaitis	1		4	5	9		1	1		1		4
Istorijos vadovėlis. 2 d.	XII kl.	2012	Arvydas Anušauskas, Gintaras Kaselis, Ramojus Kraujelis, Stasys Lukšys, Arūnas Streikus, Mindaugas Tamošaitis			6	1			2					
Istorijos vadovėlis 11 kl. (III gimnazijos kl.)	XI kl.	2014	Domas Boguševičius, Virginijus Navickas	6	8	6	3		2	12	9	3	6		
Istorija (serija „ATRASK“)	V kl.	2014	Darius Petreikis, Jūratė Litvinaitė, Faustas Meškuotis, Rūta Ramoškaitė-Stongvilienė, Algis Bitautas, Simona Stankutė	5	13	2	10	2		6	5	2	1		1
Laikas 12. Istorijos vadovėlis. 1 d.	XII kl.	2015	Ignas Kapleris, Rimvydas Laužikas, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius	1			7	6			1	1	1		1
Istorija. (serija „ATRASK“)	VI kl.	2015	Kęstutis Petrauskis, Jūratė Litvinaitė, Kristina Vilkelienė			6					1				1

Istorijos vadovėlis 12 (IV gimnazijos) kl. Išplėstinis ir bendrasis kursas	XII kl.	2015	Virginijus Navickas, Artūras Svarauskas	2		5	5	5					1		
Istorija VIII klasei (serija „Atrask“)	VIII kl.	2017	Rimvydas Petrauskas, Eugenijus Saviščevas, Vytautas Volungevičius, Lina Kostiukovienė, Gražvydas Kaškelis	3	1		3		5	6			1		1
VISO:				211	177	240	278	152	68	331	282	181	75	16	62
Viso vadovėlių:				57	42	43	54	37	32	49	52	46	40	10	38